

ARNAVUT-JÖN TÜRK MÜNASEBETLERİ (1889-1902)

Albanian-Young Turk Relations (1889-1902)

Gentrit SMAKAJ*

Özet

1889-1902 yılları arasındaki Arnavut-Jön Türk Münasebetleri, işbirliği ile birlikte belirgin ideolojik ve stratejik gerilimlerin de barındığı karmaşık bir dinamığa sahipti. Bu dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşu ve gelişiminde, özellikle İbrahim Temo, Derviş Hima, İsmail Kemal gibi önemli Arnavut şahsiyetlerinin merkezi bir rolü bulunmaktaydı. Cemiyetin temel hedeflerinden biri, Osmanlı Anayasası'nın yenilenmesi ve Arnavutlar da dahil olmak üzere, imparatorluk halklarına daha geniş haklar tanıyacak siyasi reformların gerçekleştirilmesiydi. Arnavutlar, daha adil ve reformist bir imparatorluk perspektifiyle Jön Türk hareketine destek verirken, bu destek, her iki tarafın da sahip olduğu ortak hedeflere dayanıyordu. Ancak, işbirliği yanı sıra, iki grup arasında derin ideolojik ve stratejik farklılıklar da mevcuttu. Arnavutlar, kendi halkları için siyasi özerklik ve genişletilmiş haklar talep ederken, Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezîyetçi yapısını korumayı ve güçlendirmeyi amaçlayan bir yaklaşım benimsemişlerdi. Bu görüş ayrılıkları, zamanla iki hareket arasında gerilimlere yol açarak, sonraki dönemlerdeki siyasi gelişmeleri şekillendiren önemli ayrışmalara neden olmuştur.

Bu makalenin amacı, 1889-1902 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Arnavutlar arasındaki ilişkilerin kapsamlı ve derinlemesine bir analizini sunmaktır. Çalışmada, Arnavut kökenli Osmanlı siyasi elitinin, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluşundaki katkıları ve Jön Türk hareketine olan katılımları

* Dr. Priştine Üniversitesi, Felsefe Fakültesi, Tarih Bölümü, gentrit.smakaj@gmail.com, gentrit.smakaj@uni-pr.edu ORCID: 0000-0002-5457-0100 .

Makale Geliş Tarihi: 09.01.2025

• Makale Kabul Tarihi: 21.03.2025

detaylı bir şekilde incelenecektir. Ayrıca, Arnavut milliyetçi hareketinin hedefleri ile Jön Türk hareketinin kesişim noktaları ve iki hareket arasındaki işbirlikleri özel bir odak noktasında ele alınacaktır. Makale, Arnavutların Jön Türk hareketini desteklemelerinin motivasyonlarını irdelleyecek ve Arnavutlar ile Jön Türkler arasındaki ideolojik ve stratejik farklılıkları ayrıntılı bir biçimde tartışacaktır. Bu çalışma, söz konusu farklılıkların tarihsel bağlamda nasıl şekillendiğini vurgulayarak, iki hareket arasındaki ilişkilerin dinamiklerini ve dönemin siyasi gelişmeleri üzerindeki etkilerini daha derin bir anlayışla ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tarihçilerin, 1908 sonrası Arnavutlar ve Jön Türkler arasındaki ilişkileri daha iyi anlayabilmeleri için öncelikle 1889-1902 yıllarındaki Arnavutlar ile Jön Türkler arasındaki işbirliği ve çatışma sebeplerini bilmeleri gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bâbüâli, Jön Türkler, İttihat ve Terakki, Arnavutlar, İbrahim Temo, Derviş Hima, Ahmet Rıza, Prens Sabahattin.

Abstract

The Albanian–Young Turk relations between 1889 and 1902 had a complex dynamic, characterized by both cooperation and notable ideological and strategic tensions. During this period, prominent Albanian figures such as Ibrahim Temo, Dervish Hima, and Ismail Kemal played a central role in the establishment and development of the Committee of Union and Progress. One of the main objectives of the committee was the renewal of the Ottoman Constitution and the implementation of political reforms that would grant broader rights to the peoples of the empire, including Albanians. While Albanians supported the Young Turk movement with a vision of a more just and reformed empire, this support was based on common goals shared by both sides. However, in addition to cooperation, there were deep ideological and strategic differences between the two groups. Albanians demanded political autonomy and expanded rights for their people, whereas the Young Turks adopted an approach focused on preserving and strengthening the centralist structure of the Ottoman Empire. These differences led to tensions between the two movements,

resulting in significant divisions that would shape future political developments.

The aim of this article is to provide a comprehensive and in-depth analysis of the relations between the Committee of Union and Progress and the Albanians between 1889 and 1902. The study will examine in detail the contributions of the Albanian-origin Ottoman political elite to the establishment of the Committee of Union and Progress and their participation in the Young Turk movement. Additionally, the common goals of the Albanian nationalist movement and the Young Turk movement, as well as the collaborations between these two movements, will be a central focus. The article will explore the motivations behind the Albanians' support for the Young Turk movement and discuss in detail the ideological and strategic differences between the Albanians and the Young Turks. By emphasizing how these differences were shaped within a historical context, this study aims to provide a deeper understanding of the dynamics of the relationship between the two movements and their impact on the political developments of the period.

In order for historians to better understand the relations between Albanians and Young Turks after 1908, they must first know the reasons for cooperation and conflict between Albanians and Young Turks between 1889 and 1902.

Key words: Sublime Porte, Young Turks, Union and Progress, Albanians, Arnavutlar, Ibrahim Temo, Dervish Hima, Ahmet Riza, Prens Sabahattin.

Giriş

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Arnavut siyasi elitinin ekonomik, sosyal ve siyasal reform talepleri giderek daha belirgin hale gelmiştir. Bu dönemde, silahlı ayaklanmaların yanı sıra, ulusal kimliğin inşası ve güçlendirilmesine yönelik geniş çaplı ideolojik, eğitim ve kültürel hareketler de ortaya çıkmıştır. Ulusal kimliğin tehdit altına girmesinin en büyük nedenlerinden birinin, yazılı dilin ve eğitimin eksikliği olduğunu kavrayan bir grup eğitimli Arnavut vatansever, hem yurt içinde hem de yurt dışında ulusal bir ideoloji geliştirme çabalarına girmiştir. Bu süreçte,

sürgündeki Arnavut aydınları, edebi, tarihi ve kültürel eserler yazarak, ulusal bilincin inşasına ve yayılmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır.¹

Arnavut ulusal hareketi'nin önde gelen isimlerinden İsmail Kemal, İbrahim Temo, Derviş Hima, Necip Draga, Şahin Kolonya, Mithat Fraşeri ve Yaşar Erebara gibi şahsiyetler, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Jön Türk hareketine katılmışlardır.² 19. ve 20. yüzyılın başlarında hızla gelişen bu hareket, 1876 Anayasası'nın yeniden uygulamaya konulmasını hedeflemiş ve Arnavut halkının ulusal haklarını kazanması açısından kritik bir fırsat olarak görülmüştür. 20 Temmuz 1908 tarihinde, Kosova'nın Firzovik kentinde gerçekleştirilen büyük mitingde, Jön Türklerin stratejik planlarının bir unsuru olarak, padişahın Anayasa'nın ilan edilmesi ve parlamentonun toplanması için ultimatö vermesi istenmiştir.³

23 Temmuz 1908'de gerçekleşen Jön Türk Devrimi, Sultan II. Abdülhamit'i Meşrutiyet'i ilan etmeye zorlamıştır. Bu kritik gelişme, Meşrutiyet'in sunduğu hak ve özgürlüklerden yararlanmak isteyen Arnavut vatanseverler tarafından derin bir coşku ve umutla karşılanmıştır. Meşrutiyet'in ilanı, Arnavut halkı için siyasi ve sosyal hakların elde edilmesi açısından kritik bir dönüm noktası oluşturmuş, ulusal bilinç ve özgürlük talepleri açısından yeni bir zemin yaratmıştır.⁴

Bu çalışmada, Arnavutlar ile Jön Türkler arasındaki ilişkilerin yalnızca ilk aşaması, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (1889) kuruluşundan 1902'de Paris'te gerçekleştirilen Birinci Jön Türk Kongresi'ne kadar olan dönem ele alınacaktır. Bu dönemin incelenmesi, birkaç önemli sebepten ötürü büyük bir anlam taşımaktadır. İbrahim Temo gibi önemli şahsiyetlerin katkılarıyla, Arnavut entelektüellerinin Cemiyet'in kuruluşuna doğrudan dâhil olmaları büyük önem arz etmektedir. Arnavutlar ile Jön Türkler arasında bu dönemde şekillenen ilişkiler, iki elit grup arasında işbirliği sürecinin başladığının göstergesi niteliğindedir. Ancak, başlangıç aşamasında olmasına rağmen, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Arnavut entelektüeller arasında belirgin farklılıklar ortaya çıkmaya başlamış ve bu farklılıklar, ilerleyen yıllarda iki taraf arasındaki ilişkilerin yönünün ciddi bir şekilde etkilenmesine yol açmıştır. Bu çalışma, bahsedilen dönemdeki ilişkilerin dinamiklerini kavramak adına önemli bir çerçeve sunmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı Anayasası'nın yeniden yürürlüğe girmesi ve

¹ Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

² Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 68.

³ Firzofik Toplantısı hakkında bkz. Süleyman Kulçe *Firzofik Toplantısı ve Meşrutiyet*, Kitabevi, İstanbul, 2013.

⁴ Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar: II. Meşrutiyet döneminde Arnavut ulusçuluğu ve Arnavutluk sorunu*, Buke Kitapları, İstanbul, 2004.

Meclis'in toplanması gibi kapsayıcı amaçlarının yanı sıra, Arnavut entelektüellerin özel talepleri de göz önünde bulundurulmaktaydı. Bu taleplerin en başında, Arnavutlar için siyasal özerklik arzusu gelmekteydi. Bu çalışmada, Jön Türkler hareketinin merkezîyetçi kanadının Arnavutların özerklik talepleri ve siyasal beklentilerine karşı takındığı tutum kapsamlı bir biçimde analiz edilecektir. Bu bağlamda, söz konusu dönemde ortaya çıkan gerginlikler ve yapısal çelişkiler, iki taraf arasındaki ilişkilerin sonraki yıllarda alacağı yönü belirleyen başlıca dinamikler olarak ele alınacaktır.

Bu makale, 1889-1902 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Arnavutlar arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aynı zamanda, Arnavut kökenli Osmanlı siyasi elitinin İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Jön Türk hareketinin oluşumundaki rolü ve katkıları da bu çalışmanın öne çıkan konularından biridir. Arnavut kökenli önemli siyasi figürler arasında yer alan İbrahim Temo, Derviş Hima, İsmail Kemal gibi isimlerin, bu dönemdeki siyasi gelişmelerdeki etkileri ve cemiyetin şekillenmesindeki payları araştırılacaktır. Bu bağlamda, söz konusu elitlerin Arnavut halkının hakları ve özgürlük mücadelesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun çok uluslu yapısındaki dönüşüm sürecine nasıl etki ettikleri analiz edilecektir. Ayrıca, Arnavut milliyetçi hareketinin hedeflerini, Jön Türk hareketiyle olan yakınlaşma noktalarını ve Arnavut örgütleri ile Jön Türk komiteleri arasındaki işbirliğini incelemeyi amaçlamaktadır. Makalede, Arnavut aydınları ile Jön Türkler arasındaki ortak paydaları belirleyen ve birleştiren çeşitli bakış açıları ve unsurlar tartışılacak, özellikle Arnavutların Jön Türk hareketini desteklemek için öne sürdükleri başlıca etkileyici faktörler analiz edilecektir. Bu çalışma, söz konusu farklılıkların tarihsel bağlamda nasıl şekillendiğini vurgulayarak, iki hareket arasındaki ilişkilerin dinamiklerini ve dönemin siyasi gelişmeleri üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın temel kaynakları, iki ana kategoriye ayrılmaktadır: arşiv materyalleri ve literatür. Arşiv kaynakları açısından, özellikle Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi ve Arnavutluk Merkez Devlet Arşivi (AQSH) önemli belgeler sunmaktadır. Bu arşiv, 1889 yılından itibaren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş süreci ve 1902 yılına kadar olan dönemi kapsayan çok önemli belgeleri içermesi nedeniyle çalışmaya büyük katkı sağlamıştır. Literatür kısmında ise Arnavutça ve Türkçe yazılmış çeşitli kitaplardan yararlanılmıştır. Bu kaynaklar, çalışmanın kapsamlı ve güvenilir bir şekilde şekillenmesine olanak tanımıştır. Bu çalışma, tarih biliminin analitik gibi bilimsel yaklaşımlar kullanılarak kaleme alınmıştır.

Bu araştırmada, Osmanlı, Türk ve Arnavut kaynaklarından yararlanarak bilimsel bir inceleme yapılmış ve tarafsız bir tarih anlayışı benimsenmiştir. Amaç, hem Türk tarih yazıcılığına hem de Arnavut tarihçiliğine katkı sağlamaktır. Bu

yaklaşım, her iki tarafın perspektifinden de olayları objektif bir şekilde değerlendirmeyi ve bu alanda yeni bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

1. Yeni Osmanlılar ve Arnavutlar'a Etkileri

1860'lı yıllarda, Osmanlı aydınları arasında Meşrutiyet düşüncesi açıkça tartışılmaya başladı.⁵ Bu dönemde, Osmanlı askeri ve sivil aydınları, Tanzimat döneminde Batı'da popüler hale gelen liberal düşünceleri yakından inceleyerek, imparatorlukta Meşrutiyet hareketine öncülük etti.⁶

1860'lı yılların siyasal ve toplumsal koşullarının etkisiyle, 7 Haziran 1865 tarihinde "İttifak-ı Hamiyyet" adında bir cemiyet kurulmuştur.⁷ Bu cemiyetin oluşumunda, dönemin siyasal atmosferinin yanı sıra toplumsal ihtiyaçlar ve fikir akımlarının da önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Cemiyetin adı, üyelerinin bir kararıyla değiştirilmiş ve "Yeni Osmanlılar Cemiyeti" olarak kabul edilmiştir.⁸

Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin, başlangıçta belirli bir siyasal programı yoktu. Cemiyetin üyeleri, ülkenin ekonomik ilerlemesini sağlamak için uygun bir yol bulma arzusuyla bir araya geldi. Bu cemiyetin öncelikli talebi, anayasal monarşinin kurulmasıydı.⁹ Yeni Osmanlıların amacı, Osmanlı Devleti'nde bir "meclis-i meşveret" oluşturarak siyasal iktidarın paylaşılmasını sağlamak ve bir kuvvetler ayrılığını kurumsallaştırmaktı.¹⁰

Tanzimat ve Islahat reformlarının ardından, Yunan ve Slav halkları İstanbul'da bilimsel, kültürel ve sosyal dernekler kurarak toplumsal ve kültürel faaliyetlerini örgütlemeye başlamışlardı. Ancak, Arnavutlar bu sürece biraz daha geç katıldılar ve ilk adımlarını 1857'de atmaya başladılar.¹¹ Arnavut milletinden birçok aydın, özellikle İstanbul'da yaşamaktaydılar ve bu aydınlar, Arnavut halkının ulusal bilinçlenmesi ve kültürel gelişimi adına önemli bir rol oynamışlardır. Bu dönemde İstanbul, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun

⁵ Ebuzziya Tefik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. I., Çeviren: Ziyad Ebuzziya, Kervan Yayınları, İstanbul, 1973, s. 77.

⁶ Tefik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 10.

⁷ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin demokrasi tarihi (1839-1950)*, İmge Yayınevi, Ankara, 2004, s. 24.

⁸ Tefik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s. 12; Tefik Çavdar, *Türkiye'nin demokrasi tarihi (1839-1950)*, s. 26.

⁹ Petrika Thëngjilli, *Historia e Perandorisë Osmane*, Libri Universitar, Tiranë, 1997, s. 216. İçlerinden birinin ifade ettiği gibi mevcut üyeler arasında Sadrazam Ali Paşa'nın devrilmesinden başka ortak bir amaç bulmak da zordur. Tefik Çavdar, *Türkiye'nin demokrasi tarihi (1839-1950)*, s. 27.

¹⁰ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasal Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 33.

¹¹ Rezart Mezani, *İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003, s. 63.

merkezi değil, aynı zamanda farklı etnik grupların kültürel ve entelektüel faaliyetlerini sürdürdükleri bir buluşma noktası haline gelmiştir.¹²

Tanzimat'la birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda esmeye başlayan eşitlik ve özgürlük rüzgârlarından etkilenen Arnavutluk kökenli aydınlar, Arnavut toplumunun sosyal yapısını ve geleneklerini yakından tanımaları sayesinde önemli kültürel faaliyetlerde bulunmuşlardır. Arnavutluk'ta doğup yetişen ve bu süreci şekillendiren başlıca isimler arasında Fraşeri Kardeşler (Abdullah, Naim ve Şemsettin Sami Fraşeri), Avlonyalı İsmail Kemal Bey, Filatlı Hoca, Hasan Tahsin, Yanyalı Abidin Paşa Dino, İşkodralı Paşko Vasa, Elbasanlı Kostantin Kristoforidhi, Leskovikli Yani Vreto ve Gjirokastralı Koto Haxhi gibi öncü şahsiyetler yer almaktadır. Bu aydınlar, özellikle İstanbul'da Arnavut kültürü, dili, alfabesi, folkloru ve edebiyatı üzerine yoğun çalışmalar yaparak hem kendi kimliklerinin korunmasına katkı sağlamışlar hem de çok uluslu Osmanlı yapısında kültürel çeşitliliğin gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu dönemde "Yeni Osmanlılar" olarak bilinen Namık Kemal, İbrahim Şinasi ve Ziya Paşa gibi Osmanlı liberal aydınlarının "müsavet" (eşitlik), "hürriyet" (özgürlük) ve "adalet" gibi kavramları öne çıkaran yayınları, Arnavut aydınlar üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Bu fikirlerden ilham alan Arnavut entelektüeller, kimliklerini ve kültürel miraslarını koruma amacıyla harekete geçmişlerdir. Bu bağlamda, 1864 yılında İstanbul'da Arnavut Kültür Derneği kurulmuş ve bu oluşum, Arnavut dili, kültürü ve toplumsal yapısının korunması ve geliştirilmesi doğrultusunda önemli bir adım olmuştur. Dernek, Osmanlı toplumunun çokkültürlü yapısı içinde Arnavut kimliğinin ifadesi ve kurumsallaşması açısından öncü bir rol oynamıştır. 1864'te bir Arnavut aydını olan Konstandin Kristoforidhi, Arnavutluk'ta Arnavutça eğitim veren okulların açılması amacıyla Arnavutça bir alfabe hazırladı. Osmanlı hükümeti, Fener Rum Patrikhanesi'nin ve Osmanlı devlet adamlarının karşı çıkması neticesinde, dernek ve mektep açmak isteyen Arnavut aydınlarına izin vermedi.¹³

Arnavut aydınlarının, 1864 ve 1867'de Yeni Osmanlılarla işbirliği içinde dernek kurma girişimleri, Fener Rum Patrikhanesi'nin muhalefeti nedeniyle başarısız oldu. Bu nedenle Arnavut aydınları, 1876'da Yeni Osmanlıların da desteğiyle önceki taleplerini tekrarladılar. Ancak tahta yeni çıkan Sultan II. Abdülhamit bu talepleri reddetti.¹⁴ İmparatorluk sınırları içinde yaşayan etnik unsurlar Tanzimat'ın getirdiği eşitlik anlamında kendi dillerinde okullar açsalar da,

¹² Bu konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Uğur Sezer, *Arnavut Ulusal Hareketi Sırasında İstanbul Arnavut Toplumunun Faaliyetleri (1839-1912)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2023.

¹³ Nuray Bozbora, *Shqipëria dhe nacionalizmi shqiptar në Perandorinë Osmane*, përktheu: Dritan Egro, Dituria, Tiranë, 2002, s. 139-140; R. Mezani, *İttihat ve Terakki*, s. 63.

¹⁴ R. Mezani, *İttihat ve Terakki*, s. 63.

Arnavutlar bu haktan mahrum bırakılmıştır. Bu uygulamanın en büyük sebebi Arnavutların çoğunluğunun Müslüman olmasıdır. Arnavutların, milleti hakime olarak görülmesi ve hükümetin milletlere din boyutunda yaklaşması bu tarz sonuçlara neden olmuştur.¹⁵

1860 yılında Avlonyalı İsmail Kemal Bey İstanbul'a geldi.¹⁶ 1865'lerde Yeni Osmanlılardan Namık Kemal, Ziya Paşa gibi önde gelen şahsiyetlerle irtibat kurdu.¹⁷ 1876'da I.Meşrutiyet'in ilanıyla Mithat Paşa sadrazam olunca İsmail Kemal Bey de Hariciye Nezareti'ne kâtib-i umumî unvanıyla atandı.¹⁸ İsmail Kemal, İmparatorluğa en çok hizmet eden Arnavut şahsiyetlerindendi. Ama İsmail Kemal Bey'in imparatorluk kavramı padişahlarınkinden tamamen farklıydı. Bu, onu 1876'daki ilk Osmanlı Meşrutiyeti'nin ilham kaynağı ve hazırlayıcısı olan Mithat Paşa ile yakından ilişkilendirdi. Anayasal monarşiyi gelecekteki radikal reformların temelini içeriyordu; bunlar arasında ilk sırada, İmparatorluğu eşit uluslardan oluşan bir topluluk yapmak için yönetimin ademi merkezileştirilmesi beklentisi yer almıştır. İsmail Kemal, zaman ve mekan konusunda ileri görüşlü bu devlet adamıyla hemfikir olduğunu ve yakın bir işbirliği içerisinde olabileceğini düşünmüştür. Sultan'ın aslında Avrupa fikirlerinden ilham alan böyle bir vizyona katılması beklenemezdi.¹⁹

Belirtilen dönemde, Abdülaziz'in tahttan indirilmesinin ardından Mithat Paşa'nın liderliğinde 1876 yılında Birinci Meşrutiyet ilan edildi.²⁰ İstisnai süreçler göz ardı edilirse, 93 Kânûn-ı Esâsîsi, bir dizi köklü değişikliklerle²¹ birlikte 1922'de saltanatın kaldırılmasına kadar, 46 yıl boyunca varlığını sürdürdü.²²

1876 Anayasası'nın ilgili hükümleri doğrultusunda, seçimlerin yapılması ve Meclis-i Mebusan'ın toplanması gerektiği belirtilmişti. Bu çerçevede, Meclis-i Mebusan 19 Mart 1877 tarihinde ilk kez toplanmıştır.²³ Arnavutluk bölgelerinden seçilen milletvekilleri arasında Meclis-i Mebusan'da görev yapan 35 kişi yer almaktaydı. Bu kişiler arasında Abdullah Fraşeri, Kostandin Kristoforidhi, Mihal

¹⁵ N. Bozboru, *Shqipëria dhe nacionalizmi shqiptar*, s. 139-140.

¹⁶ Arnavutluk Merkez Devlet Arşivi (AQSH), Fondi 20 Dosya 1. Fleta 3.

¹⁷ İhsan Burak Birecikli, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)" *Akademik Bakış*, 3,5:95-122, 2009, s. 99.

¹⁸ AQSH. Fondi 20 Dosya 1. Fleta 7.

¹⁹ Arben Puto, *Shqipëria Politike 1912-1939*, Botimet Toena Tiranë, 2009, s. 29.

²⁰ Tefik Çavdar, *İttihat ve Terakki*, s. 14.

²¹ Yapılan değişimler ile ilgili bkz. Prof. Dr. İlhan Akın, *Türk Devrimi Tarihi*, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1989, s. 76-79.

²² İlber Ortaylı, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Seçme Eserleri III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2008, s. 243.

²³ İlber Ortaylı, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 22. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 14-17.

Harito, Mehmet Ali Vrioni ve Jusuf Podgorica gibi isimler bulunmaktadır.²⁴ Mebusların çoğu padişahın güvendiği kişilerdi. Parlamentoda bulunan kişilerin Padişaha ve Bâbîâli'ye itaatkar kişilerden oluşması isteniyordu.²⁵ Parlamentoda, vilayetlerin yönetimi, belediye teşkilatları, bütçe, basın gibi pek çok konuya ilişkin kanun tasarıları detaylı bir şekilde görüşülmüştür. Bu görüşmeler sırasında, çok sayıda milletvekili, hükümetin idaresindeki eksikliklere ve mahkemelerdeki düzen sorunlarına dikkat çekmiştir.²⁶

Hükümet politikasını gittikçe daha sert bir dille eleştiren parlamento, sonunda Sultan II. Abdülhamit'in sabrını taşırdı.²⁷ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin sonunda Rus ordusunun ilerleyişi karşısında ne yapılacağını tartışmak üzere Yıldız Sarayı'nda, padişahın da katıldığı bir fevkalade meclis toplandı.²⁸ Bu toplantıda devletin içinde bulunduğu buhrana çare olabilecek herhangi bir karar alınmadığı gibi bazı üyelerin yenilginin sorumluluğunu Sultan Abdülhamit'e yıkmaları yüzünden Meclis-i Mebusân süresiz tatil edildi.²⁹ Meclis-i Âyan çalışmalarına devam ederken Kanun-ı Esasî de resmen yürürlükten kaldırılmadı.³⁰ Bu şekilde I. Meşrutiyet, 1 yıl, 1 ay, 25 gün, Meclis-i Meb'ûsân ise sadece 10 ay, 25 gün devam etti.³¹

2. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Teşekkülü ve Amaçları

Sultan II. Abdülhamit'in, anayasayı rafa kaldırarak, meclisi kapatması ve kendi şahsi otoritesine dayalı bir idare kurması, Meşrutiyet taraftarı Osmanlı aydın kesiminin tepkisine ortaya çıkmasına neden olmuştur.³² Sultan II. Abdülhamit'in yönetimine karşı ilk fiili hareket "Çırağan Sarayı Vakası ile başlamıştır.³³ Meselenin en mühim noktası Ali Suavi ve arkadaşlarının Sultan Murat'ı yeniden tahta oturtmak maksadıyla Çırağan Sarayı'na saldırmaları olmuştur. Sultan II.

²⁴ P. Thëngjilli, *Historia e Perandorisë Osmane*, s. 220.

²⁵ A.g.e., s. 220.

²⁶ A.g.e., s. 220.

²⁷ George W. Gawrych, *Hilal ve Kartal; Osmanlı Yönetimi, İslam ve Arnavutlar 1874-1913*, Çeviren: Ali Fahri Doğan, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021, s. 62.

²⁸ Erhan Afyoncu, *Yakın Tarih Dersleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021, s. 94.

²⁹ Erhan Afyoncu, *Osmanlı Tarihi (1302-1922)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2022, s. 262.

³⁰ E. Afyoncu, *Osmanlı Tarihi (1302-1922)*, s. 262. Meclis-i Meb'ûsân, irâde-i seniyye ve karar-nâme (padişah emri ve hükümet kararı) ile süresiz tatile sevk edildi (13 Şubat 1878). Fakat Kaanûn-ı Esâsî (1877 Anayasası) ilga edilmedi. Yılmaz Öztuna, *Kısa Osmanlı Tarihi*, Ketebe Yayınları, İstanbul, 2020, s. 90.

³¹ Daha detaylı bilgi için bkz. Cezmi Eraslan ve Kenan Olgun, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul, 2006.

³² R. Mezani, *İttihat ve Terakki*, s. 68.

³³ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000, s. 31.

Abdülhamit'in Ruslara karşı zaaf göstermesi ve idarede uyguladığı yöntemler, bu girişimin meydana çıkmasına neden olmuştur.³⁴

Ali Suavi'nin başarısızlıkla sona eren teşebbüsünden bir süre sonra 1878 Temmuz ayında Sultan Murat'ı saraydan kaçırmak istemeleri üzerine ikinci bir hadise gerçekleşmiştir. V. Murad'ı tekrar padişah yapmak isteyen "Cleanti Scalieri ve Aziz Bey Komitesi" adıyla kurulan bu komitenin kaçırmaya teşebbüsü de başarılı olamadı.³⁵ Sina Akşin'e göre, her iki girişimin de İngiliz desteği olarak masonlar tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.³⁶

Sultan II. Abdülhamid'e karşı ilk organize muhalefet grubu, 1889 yılının Mayıs ya da Haziran aylarında kurulmuştur.³⁷ Bu kez muhalefet büyük ölçüde daha genç ve farklı bir kadroya dayanıyordu ve Yeni Osmanlıların özellikle Namık Kemal'in muhalefet edebiyatı bunların fikri gıdalarını oluşturmuştur.³⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlangıçta yalnızca, anayasa, Osmanlılık ve hürriyet programı içerisinde, Osmanlı Devleti'nin gelişmesini, Sultan II. Abdülhamit'in yerine ya Sultan V. Murat'ın yeniden tahta çıkarılmasını ya da bu gerçekleşmediği takdirde Mehmet Reşat'ın tahta geçirilmesini istemekteydiler.³⁹

Talat Paşa'nın kendi hatıratında yazdığı gibi; "*Jön Türkler, ülkeye eşitlik, özgürlük ve adalet getirmek amacıyla ortaya atılmıştı*".⁴⁰ Enver Paşa da, meşhur

³⁴ A.g.e., s. 31.

³⁵ Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi IV. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996, s. 501-503.

³⁶ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Ankara, 2014, s. 47.

³⁷ Tarih Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul, 1952, s. 104. François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, Çevirmen: Ali Berktaş, Homer yayınları, İstanbul, 2006, s. 303. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili olarak, bazı araştırmacılar, Sultan II. Abdülhamit'e karşı bir muhalefet hareketi olarak doğan ilk Jön Türk teşkilatının adının "İttihad-ı Osmani Cemiyeti" olduğunu savunmuşlardır. Diğer yandan, bazı bilim adamları ise, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nda "istibdat" yönetimine karşı ortaya çıkan ilk siyasi örgüt olmadığını iddia etmektedirler. Bu tartışmalar ile ilgili bkz. Şerif Mardin, *Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (Üçüncü Baskı), Ülken Yayınları İstanbul, 1992, Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2000; Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Ankara, 2014; İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anılatım*, Atatürk'ü N'çin Severim?, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2013; Mehmet Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları İstanbul 1985; Enver Ziya Karal, *Büyük Osmanlı Tarihi IV. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996; Kazım Nami Duru, *Hatıralar, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, Ankara, 2017.

³⁸ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi Ankara, 2014, s. 48; Tevfik Çavdar, *Türkiye'nin demokrasi tarihi (1839-1950)*, İmge Yayınevi, Ankara, 2004, s. 60.

³⁹ Vahid Çabuk, *Sultan II. Abdülhamid*, Paraf Yayınları, İstanbul, 2010, s. 162-163.

⁴⁰ *Talat Paşa'nın Anıları*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, İstanbul, 2018, s. 17.

Osmanlıcılık doktrini şunu ifadeyle ilan ediyordu: “*Bulgar, Yunan, Romen, Yahudi ya da Müslüman yoktur. Hepimiz eşitiz, Osmanlı olmakla iftihar ediyoruz*”.⁴¹ Ancak kimi Arnavut aydın ve ileri gelenleri kendilerini bu fikir ve ideolojinin kapsamı dışında kaldıklarını düşünmekteydi. Zira “Osmanlılaşma” fikrine katılmayan Arnavut vatansever ve devrimci Derviş Hima ise 25 Ağustos 1908’de “*Arnavutların sadece Arnavut olduklarını ve özgür bir Arnavutluk’ta özgür olana kadar tatmin olmayacakları*”⁴² görüş dile getirmekteydi.

İbrahim Temo’ya gönderilen bir mektupta; İttihatçıların asıl amacının devrimci hedeflerinin (“Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet” - Liberté, égalité, fraternité) gerçekleştirilmesi ve insanlara hizmet eden bir hükümetin kurulması idi⁴³ şeklinde ifade edilmiştir. İttihatçılara göre, Osmanlı İmparatorluğu için Meşrutiyet tek kurtuluş yolu idi. “Osmanlıcılık yeni anlamda bir Osmanlı milleti teşkil etmeyi amaçlıyordu. Buna ulaşabilmek için “*cins, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı halkları, haklar ve vazifeler bakımından eşit duruma getirilecektir*”. Bu biçimde, ortak bir vatan kavramı etrafında bir Osmanlı milleti teşkil edilecektir. Osmanlı milletini yaşatmanın tek maksadı Osmanlı Devleti’ni parçalamaktan kurtarmak, mevcut hudutları korumaktan ibaret olacaktır”.⁴⁴ Erdinç’e göre de, İttihat ve Terakki ilk başta anasır-ı muhtelifiye dayanmıştır. Yani bir ayrım yoktur ve bütün herkes cemiyetin üyesidir.⁴⁵

Ramsaur’a göre, İbrahim Temo, 1888 yazında Arnavutluk’a seyahat etmek üzere deniz yoluyla yola çıkarken, Brindisi ve Napoli’de mola vermiştir. Bu süre zarfında Temo, bir arkadaşıyla birlikte mason localarını ziyaret etmiş ve bu deneyim, ona Osmanlı topraklarında benzer bir gizli örgütün kurulmasına öncülük etme fikrini kazandırmıştır. Ayrıca, Temo, İtalyan tarihi açısından büyük bir öneme sahip olan Carbonari hareketi hakkında detaylı bilgi edinmiş, bu hareketin gizli örgütlenme ve toplumsal değişim üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu deneyimler, ona ilerleyen yıllarda Arnavutluk’ta ve Osmanlı İmparatorluğu’nda benzer reformist hareketlere ilham vermiştir.⁴⁶ Bununla birlikte, Tepedelenlioğlu, İbrahim Temo’nun Napoli’de bir karbonari kulübünü ziyaret ettiğini ve Brindisi’de bir mason locasına üye olduğunu ifade etmektedir. Bu ifade, Temo’nun İtalya’daki gizli örgütlenme hareketleriyle tanışarak, bu

⁴¹ G. W. Gawrych, *Hilal ve Kartal*, s. 196.

⁴² Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri (DH. ŞFR). D. 404 G. 64; BOA. DH.ŞFR. D. 405. G. 03.

⁴³ AQSH, F. 19, D. 32/1, s. 26- 27 (28 Mart 1901).

⁴⁴ Vahdettin Engin, *Bir Devrin Son Sultan II. Abdülhamid*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2017, s. 286.

⁴⁵ İlber Ortaylı – Erol Şadi Erdinç, *İttihat ve Terakki; Osmanlı İmparatorluğu’nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler*, Hazırlayan: Alper Çeker, İnkılap Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 36.

⁴⁶ Ernest E. Ramsaur, *Jön Türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, Türkçesi: Muhsin Önal Mengüşoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul, 2011, s. 34-35

deneyimlerin onun siyasi ve toplumsal düşüncelerini nasıl etkilediğine dair önemli bir ipucu sunmaktadır. Tepedelenlioğlu'nun açıklamaları, Temo'nun Osmanlı İmparatorluğu'ndaki benzer örgütlenme çabalarına ilham veren bir süreçten geçtiğini göstermektedir.⁴⁷ İbrahim Temo, kendi anılarında bu konuya dair herhangi bir açıklama yapmamaktadır.⁴⁸

İbrahim Temo'nun hatıralarına göre, bir grup Osmanlı aydını, bir cemiyet kurma fikrini tartışıyordu, ancak sadece dört kişi tarafından kurulan bir cemiyetin etkili olup olamayacağı konusunda endişeleri vardı. Bu endişelere karşılık olarak, Yunan Filiki Eteryası Cemiyeti'nin üç kişi tarafından kurulmuş olmasını örnek gösteriyordu. Tarihçi İlber Ortaylı ise bu durumu “*Balkan kökenli örgütü örnek gösteriyor! Ne kadar enteresan*”⁴⁹ şeklinde yorumlamaktaydı.

Bu olay ile ilgili İbrahim Temo hatıralarında şöyle anlatmaktadır: “*Aziz vatanın bugünkü durumu ve idare tarzıyla yok olup gideceğini hepimiz biliyoruz. Bu hususta her vakit ve hemen her serbest saatlerimizde birbirimizle dertleşip duruyoruz. Fakat bu tehlikenin giderilmesi için bir çare düşünüp bulamıyoruz. Bence böyle kuru mülahazalar ve mütalaalarda dert yanacağımıza, faaliyete geçmek lazımdır. (İshak Sukuti ve Mehmed Reşid ile fikrini paylaştıktan sonra). Dört el birbirlerine kavuştu. Bu ilk ahd-ı misak 1305 (1889) senesi (bir Mayıs?) gününe tesadüf etmiş ve cemiyet kurulmuştur. Bu saatten itibaren çok ihtiyatlı olarak çalışmaya başladık ve mensubunun çoğalmasına gayret sarf ettik*”. İbrahim Temo, ilk toplantıya 12 kişi katıldığını söyler: “*Ali Rüşdi Efendi hepimizden yaşlı ve sarıklı olduğu için reis, Şerafeddin zabit katibi, Asaf Derviş kasedar olarak ayrıldılar. Ben ise kullanılacak sıra numaralarının 1/1 serisi başı oldum*.”⁵⁰ İbrahim Temo'nun ifadelerinden anlaşıldığı üzere, dönemin Arnavut aydınları, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecinin farkında olup, bu durumu aşmak için sürekli bir çaba sarf edilmesi gerektiğinin bilincindeydiler. Arnavut aydınları, Osmanlı İmparatorluğu'nun karşı karşıya bulunduğu siyasal ve toplumsal sorunlara yönelik çözüm arayışlarına girişmiş; bu çerçevede, mevcut krizin aşılabilmesi amacıyla çeşitli stratejiler geliştirmeye yönelmişlerdir. Bu durum, Arnavutların hem kendi ulusal çıkarları hem de imparatorluğun genel geleceği için aktif bir rol oynamayı hedeflediklerini ortaya koymaktadır.

İbrahim Temo'nun dışında İsmail Kemal Bey, Derviş Hima ve diğer Arnavut ileri gelenlerinden de söz edebiliriz. Mesela İsmail Kemal Bey hatıralarında, Osmanlı Hristiyan tebaasının durumunun iyi olmadığını

⁴⁷ Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*, Yeni Çağır Kitabevi, İstanbul, 1960, s. 51.

⁴⁸ İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıları*, Atatürk'ü N' için Severim?, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2013.

⁴⁹ İ. Ortaylı – E. Şadi Erdinç, *İttihat ve Terakki*, s. 35.

⁵⁰ İbrahim Temo'nun, *İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul, 2000, s. 13- 15.

yazmaktadır. Bölgenin gelire dayalı olmayan vergi sisteminin, Hristiyan kesimin zor durumda kalması üzerinde etkisi olduğunu ifade etmektedir.⁵¹

Derviş Hima, İbrahim Temo'ya yazdığı bir mektupta, Arnavutluk'ta Osmanlı memurlarının sert tutumlarıyla ilgili yaşanan olayları anlatmaktadır. Başka bir mektubunda ise, *Arnavutluk'un, mevcut hükümetin uyguladığı çeşitli zulümler, haksızlıklar ve ahlaki çöküntüler nedeniyle büyük sıkıntılar içinde olduğunu* ifade etmektedir.⁵² Haki Tefiku, Derviş Hima'ya yazdığı bir mektupta, Arnavutluk'un Osmanlı yönetimi altında eğitim ve kültür alanlarında geri kaldığını bunun, bölgenin toplumsal ve kültürel gelişimini olumsuz şekilde etkilediğini iddia getirmektedir.⁵³

Bu bağlamda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen isimlerine dair de çeşitli bilgilere sahibiz; örneğin Kazım Karabekir, "*İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni zaruretler doğurdu*" şeklinde bir ifade kullanmıştır.⁵⁴ Bu ifadeden, Karabekir'in, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dönemin sosyal, politik ve ekonomik koşulları doğrultusunda, bir tür zorunluluk ve ihtiyaç sonucu ortaya çıkan doğal bir hareket olduğunu belirttiği anlaşılmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının kaleme aldıkları yazılarda, II. Abdülhamit dönemindeki kötü yönetimin Osmanlı İmparatorluğu'nu derin bir kriz içine sürüklediği sıklıkla dile getirilmektedir. Bu dönemde yalnızca Türkler değil, imparatorluğu oluşturan tüm etnik ve dini unsurların benzer şekilde olumsuz muamelelere maruz kaldığı ileri sürülmektedir. Toplumun geniş kesimleri, düşüncelerini özgürce ifade etmekten çekinmekte; baskıcı yönetim anlayışı nedeniyle halk, sesini yükseltmemektedir. Kazım Karabekir, ağabeyiyle yaptığı bir konuşmayı aktardığı bir yazısında, "*Vallah, Billah kimseye, kardeşlerime bile söylemem...*" şeklindeki ifadesiyle, dönemin siyasi atmosferinin ne denli sakıncalı ve tehlikelerle dolu olduğunu çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Bu anlatım, yalnızca kişisel bir duygu ifadesi olmanın ötesinde, dönemin ifade özgürlüğü üzerindeki baskılarını ve güven ortamının zayıflığını da gözler önüne sermektedir.⁵⁵

3. Arnavutlar ve Jön Türkler Arasındaki İlişkiler ve Çatışmalar (1889-1902)

Jön Türk hareketine katılan Müslüman Arnavut aydınların siyasi tutumları, iki boyutlu bir bağlılık çerçevesinde şekillenmiştir. Aydınlar, Osmanlı

⁵¹ İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, Editör:S.Story, Tarih Vakfı Yayınları İstanbul, 2009, s. 166-176.

⁵² R. Mezani, *İttihat ve Terakki*, s. 71.

⁵³ AQSH. F. 12. D. 10. Numri i fletës 15-17. (1900).

⁵⁴ Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 15.

⁵⁵ K. Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, s. 24; R. Mezani, *İttihat ve Terakki*, s. 70-71.

İmparatorluğu'nun Müslüman unsurları olarak İmparatorluğun korunmasını, Arnavut ulusunun üyeleri olarak ise Arnavutluk'un özerkliğini savunmuşlardır.⁵⁶ Oysa Jön Türkler anayasayı İmparatorluğun çözülmesine neden olan ulusçu gelişmelere bir yanıt olarak düşünmüş ve bu yolla bir "Osmanlı" üst kimliği sağlanarak bu gelişmelerin önlenebileceğini öngörmüşlerdir. Siyasi görüşler ve öncelikler arasındaki bu farklılık, taraflar arasındaki işbirliğinin kısa süreli olacağını başlangıçtan itibaren ortaya koymuştur.⁵⁷ Stavro Skendi'ye göre, bu ikilik sırasında ortaya çıkan farklı fikirleri, Arnavutlar ile Jön Türkler arasındaki ilişkilerde ortaya çıkacak olan ihtilafı anlayabilmek için unutmamak gerekmektedir.⁵⁸

Arnavut ileri gelenleri, Jön Türkler tarafından kurulan çeşitli örgütlerde aktif bir rol oynamışlardır. İbrahim Temo, Derviş Hima, İsmail Kemal, Necip Draga, Şahin Kolonya, Mithat Fraşeri gibi Osmanlı siyasal hayatında etkin olan ve aynı zamanda Arnavut ulusal hareketine önemli katkılarda bulunan aydınlar, Jön Türk Hareketi'ne güçlü bir destek sunmuşlardır.⁵⁹ Arnavut aydınlarının Jön Türk Hareketi'ne verdikleri desteğin ardında, dönemin siyasi koşulları ve Arnavutluk'un geleceğiyle ilgili taşıdıkları ulusal görüşler yatmaktadır. Bu destek, Arnavut aydınlarının, Arnavutluk'un bağımsızlık ve özgürlük mücadelesi doğrultusunda şekillenen politik perspektifleriyle doğrudan ilişkilidir.⁶⁰ "Yukarıda adı geçen Arnavut aydın ve vatanseverler, Jön Türklere, II. Abdülhamit'in rejimine karşı verilen mücadelede yer aldıklarını açıkça belirtmişlerdir". Arnavut aydın ve vatanseverler, Balkanlar'da yaşanan slavistik ve helenistik başkalaştırma hareketlerine karşı kendi ulusunu canlı tutmak için anadile önem verdiler. Arnavutça'yı yaymaya çalıştılar. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Bâbüâlî'ye okul açmak için başvurdular. Bâbüâlî'nin Arnavut dilinde okullar açılmasına ve kültürel bakımdan gelişmelerine izin vermemesinden dolayı Arnavut aydın ve vatanseverler, muhalefet saflarına geçtiler.⁶¹ Kısaca, Arnavutların yaşadığı vilayetlerin birleştirilmesi talebi, Sultan Abdülhamit idaresince bu ve benzeri taleplerin, adem-i merkezîyet isteklerini artıracığı ve arkasından da bağımsız Arnavutluk'a dönüşebileceği düşüncesiyle reddedildi.⁶² Sultan II. Abdülhamit idaresinin Arnavut ileri gelenlerinin taleplerini reddetmesi, onların Jön Türk hareketini desteklemesine sebep olan başlıca

⁵⁶ Stavro Skendi, *Zgjimi Kombëtar Shqiptar (1878-1912)*, Phoenix, Tiranë, 2000, s. 307-328.

⁵⁷ B. İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s. 74.

⁵⁸ S. Skendi, *Zgjimi Kombëtar Shqiptar*, s. 307-328.

⁵⁹ B. İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s. 68; Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, s. 89-95.

⁶⁰ B. İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s. 68.

⁶¹ R. Mezani, *İttihat ve Terakki*, s. 72.

⁶² Cezmi Eraslan, 2014, "Osmanlı Devletinin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 13, 59-75, 2014, s. 61-62.

etkenlerden birisidir.⁶³ Böylelikle Arnavut aydınlar, Jön Türk hareketine desteklerini Jön Türklerin oluşturduğu çeşitli siyasi örgütlenmeler içerisinde önemli roller oynayarak ortaya koymuşlardır.⁶⁴

Özellikle İttihat-ı Osmani Cemiyeti'nin kurucusu İbrahim Temo bir Arnavut'tur. 12 kişilik ilk toplantısında bu örgütünün başkanı 1/1 sıra numarası ile İbrahim Temo olmuştur.⁶⁵ Cemiyetin önde gelen kurucularından olan İbrahim Temo'nun anılarında Yeni Osmanlıların yapıtlarını okumak ve cemiyete yeni üyeler kazanmak için 1895 yılına kadar beklediği görülmektedir. Yeni kurulmuş bir cemiyetin belirli yapı taşlarını oturtmadan, cemiyetin ana fikrini henüz tam olarak oluşturmadan faaliyetlerde bulunması yanlış adımlar atmasına neden olabildi.⁶⁶

İbrahim Temo, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne üye olmak isteyen kişilerin kabulünde çok önemli rol oynadı. Temo Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un büyük kentlerinde şubeler kurmaya başladı.⁶⁷ Temo Cemiyete yeni üye kazandırmak için, Meşrutiyet fikrine sahip olan Arnavut aydınlarına yöneldi.⁶⁸ Temo hatıratında, cemiyetin kuruluşundan sonra üye kazanmak amacı ile çeşitli faaliyetler yaptıklarını ifade etmektedir. “Ben ilk defa medreselilerden ve “Hürriyette” mebusu olan İbrahim Efendi'yi, mülkiye mezunlarından Necip Bey Draga'ya, Görice mebusu Şahin Bey Kolunya'ya cemiyetimize dahil ettim”.⁶⁹ İbrahim Temo devamında; “Hafız İbrahim Efendi Edirne'de Ramazan ayında cer hocalığı yaparken, serbestçe nasibatta bulunması neticesinde mahpushanede posta memurluğu yapan Talat Bey'i de cemiyete ithal etti. Bu sebepten Talat da müridi, Hafız İbrahim Efendi'yi çok severdi, bana karşı da muhabbeti vardı”.⁷⁰

İbrahim Temo, Romanya'da bulunduğu sırada da politika ile olan ilişkisini sürdürdü. İbrahim Temo, Romanya'da cemiyetin Balkan teşkilatının oluşumunda

⁶³ Falma Fshasi, “2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu O An”, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38, 161-178, 2008, s. 170.

⁶⁴ B. İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, s. 68.

⁶⁵ İ. Temo'nun, *İttihat ve Terakki Anıları*, s. 13-15.

⁶⁶ Beste Çakmakaya, *İttihat ve Terakki'nin temel bedefleri ve II. Meşrutiyetteki rolü*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2020, s. 60.

⁶⁷ Stanford J. Shaw – Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, Cilt 2. Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975, Üçüncü Basım, E Yayınları, İstanbul, 2010, s. 310.

⁶⁸ R. Mezani, *İttihat ve Terakki*, s. 79.

⁶⁹ İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıları*, Atatürk'ü N' için Severim ?, Alfa Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 30.

⁷⁰ İ. Temo, *İttihat ve Terakki Anıları*, s. 30

önemli bir rol oynamıştır.⁷¹ Hanioglu'nun belirttiğine göre, *Osmanlı Devleti'nin Bükreş sefaretinde görevli Şefik ve Alfred Rüstem beylerin yardımıyla "hareket" adlı bir risale bastırarak dağıttı. 93 sayfadan oluşan ve kırmızı mürekkeple taş basması olarak yayımlanan bu risale Jön Türkler arasında büyük ilgi görmüştür.*⁷² Bu risalede Sultan II. Abdülhamit döneminden itibaren uğranılan kayıplar anlatılmış ve Balkanlar'da ilk önemli muhalefet yapılmıştır.⁷³ Bununla birlikte Risalede, Hamidian rejimini eleştirerek panislamizm, Arnavut komiteleri, Ermeni meselesi ve Osmanlı İmparatorluğu ile Birleşik Krallık arasındaki ilişkiler gibi çeşitli konuları gündeme getirmiştir. "Çalışalım!" başlıklı başka bir çağrısında ise, klasik bir muhalefet söylemi geliştirerek, padişahın etrafını saran cahiller nedeniyle Osmanlı eğitim ve kültür sisteminin geri kaldığını savunmuş; zulüm, yolsuzluk ve despotlukla özdeşleşen mutlak monarşi rejimini eleştirmiştir. Kendini rejim değişikliğini ve reformların hayata geçirilmesini savunan biri olarak konumlandırmış; Müslümanlara hitaben, bu değişimlerin şeriat açısından da meşru olduğunu ifade etmiştir.⁷⁴

İbrahim Temo, "*Bükreş'te Arnavutçuluk*" başlıklı konuşmasında, Arnavut topraklarına yönelik Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan gibi komşu devletlerin yayılmacı emellerini açık bir biçimde ele almakta ve bu girişimleri, Arnavutluk'un siyasi ve toprak bütünlüğü açısından ciddi tehditler olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede, Temo yurttaşlarına Osmanlı sınırları içinde Arnavut davasının kurtuluşu ve güçlendirilmesi için Jön Türk Komitesinin yapısı içerisinde aktif rol almaları çağrısında bulunmakta; söz konusu reformist hareketle stratejik bir ittifak kurulmasının, Arnavut milletinin geleceği açısından gerçek bir fırsat sunduğunu savunmaktadır.⁷⁵

İbrahim Temo, 1897 yılında, II. Abdülhamit yönetimine yönelik eleştirileriyle tanınan Şemseddin Sami Bey'i, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılmaya davet etmiştir. Şemseddin Sâmî, Sultan Abdülhamit'in despotizmine karşı olmasına rağmen Jön Türklerin programını okuduğunda onlarla aynı fikirde değildi. Çünkü Jön Türkler, bir yandan Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Türk olmayan halklara eyalet düzeyinde özerklik tanıma vaadinde bulunurken, öte yandan imparatorluğun merkezi ve emperyal yapısını muhafaza etme hedefinden de vazgeçmemişlerdir. Ancak, Şemseddin Sâmî Bey tanınmış bir uyanışçı olarak , "*Yoğun merkezi gücü sürdürmeyi hedefleyen bir parti, Arnavutlar da dahil olmak üzere ezilen*

⁷¹ Mehmet Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayıncısı, İstanbul, 1989, s. 200.

⁷² Şükrü Hanioglu, "İbrahim Temo (1865-1945)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 21, 2000, s. 354.

⁷³ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak*, s. 200.

⁷⁴ Nathalie Clayer, *Në fillimet e nacionalizmit shqiptar: Lindja e një kombi me shumicë myslimane në Evropë*, Shtëpia botuese: Përpjekja, Tiranë, 2012, s. 348.

⁷⁵ AQSH. F. 19. D. 21. Numri i fletës 2-3. (1900).

uluslara eyalet özerkliği veremez” diyerek bu çelişkiye dikkat çekti. Bu yüzden, Şemseddin Sâmî Bey Jön Türk Komitesi'ne katılmayı reddetmiştir.⁷⁶

Temo, Jön Türk Hareketi'nin devrimci silahlı eylemlerini ve hareketin daha radikal kanadını destekliyordu. O, cemiyetin içinde bulunduğu krizden ancak bu şekilde çıkabileceğini savunarak, bu yöntemin en etkili çözüm olduğuna inanıyordu. Paris'te Ahmet Rıza Bey'e gönderdiği Ağustos 1896 tarihli mektuplarından birinde, ondan Türkiye içinde yapılacak olan devrimci eylemlere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de katılmasını istedi. Temo, Ahmet Rıza Bey'e “*Hata yapıyorsunuz*” demiştir. “Yalnız kalemle bir şeyler yapmak istiyorsunuz. Ama hangi halk eylemsiz özgürlük kazandı? diye Ahmet Rıza Bey'e sormuştur.” Ayrıca Jön Türkler ve Ahmet Rıza Bey'den niyetlerini Avrupa kamuoyuna sunmalarını ve Avrupa ülkelerinin hükümetleriyle desteklerini güvence altına almak için diplomatik adımlar atmalarını istedi. Ancak bu taleplere, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin faaliyetlerini sadece basın yoluyla yapılan propagandalarla sınırlamaya çalışan Ahmet Rıza Bey karşı çıkmıştır. 18 Ekim 1896'da Temo'ya gönderdiği cevapta, “*Bize önerdiğiniz önlemleri duymak istemiyoruz, bilmek istemiyoruz*”⁷⁷ şeklinde ifade etmiştir.

Bir süre sonra, Temo'ya yazacağı bir başka mektubunda Ahmet Rıza, görüşlerinden vazgeçmeyecek şekilde ısrarını sürdürdü. “*Bu düşüncelerden geri adım atmak benim için mümkün değil. Saçım ve sakalım ağardı, duygusal olarak çok zorlanıyorum...*” diyerek, kararlılığını vurguladı. Temo'ya yazdığı cevabında ise, “*Zamanla neyin doğru olduğunu göreceğiz. Zaman bana hak verecek*” ifadelerini kullandı. Ardından gelişen olaylar, özellikle 1908 Jön Türk Devrimi'nin silahlı ayaklanması sırasında yaşananlar, haklı olanın Temo olduğunu ortaya koydu. Ahmet Bedevi Kuran, söz konusu mektubun, Arnavutların durumu ve Ahmet Rıza Bey'in kişiliği hakkında önemli bir ışık tuttuğunu belirtir. Ahmet Rıza Bey'in, İbrahim Temo'nun tavsiyesine karşılık olarak kullandığı ifadeler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından biriyle böylesine buyurgan bir üslupla iletişim kurması, Kuran'a göre hiç de hoş bir durum değildir. Kuran, “Jön Türkler arasındaki anlaşmazlıkların ve bölünmelerin temel nedeni Ahmet Rıza Bey'in bu özelliği idi” diyerek, Ahmet Rıza Bey'in tutumunun bu bölünmelerin kaynağı olduğuna dikkat çeker.⁷⁸

Arnavutluk Arşivleri'nde yer alan belgelere göre, Sultan II. Abdülhamit'in yönetimine karşı yalnızca silahlı direnişin yeterli olmadığı, aynı zamanda kalemle

⁷⁶ Kristo Frashëri, *Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë (28 Nëntor 1912)*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, 2008, s. 54.

⁷⁷ Kristaq Prifti, *Doktor Ibrahim Temo: Jeta dhe Vepra 1865-1945*, Enti i teksteve dhe mjeteve, Prishtinë, 1996, s. 49.

⁷⁸ K. Prifti, *Doktor Ibrahim Temo*, s. 49-50; A. Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, s. 159.

de bir mücadele verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu mücadelenin, özellikle genç nesil tarafından anlaşılması ve sahiplenilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.⁷⁹ Osmanlı Devleti'nin geleceği artık genç neslin elinde şekillenecek ve dolayısıyla tüm umutlar gençlere bağlanacaktı. Bu dönemde, devletin kaderi gençlerin aktif rol alacağı ve yönlendireceği bir sürece dayanıyordu.⁸⁰ Bu nedenle Arnavut siyasi sınıfı ve Arnavut toplumunun bir kısmı II. Abdülhamit rejimine karşı savaşın önemini anlamıştı. Sultan II. Abdülhamit'in ölmesinden ziyade onun muhafazakâr-otokratik rejiminin çöküşü daha da önemliydi.⁸¹

Arnavut ileri gelenleri Jön Türklerin ideallerinden ilham alarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin programını kendi açılarından değerlendirmişlerdi. Buna dayanarak da tüm Arnavutluk'ta cemiyete bağlı şubeler kurma kararı aldılar.⁸² Kararın ilk uygulayıcısı ve en önemli destekçisi Arnavut milliyetçisi Nikola Naço idi.⁸³ Derviş Hima 14 Temmuz 1898'de İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektupta *Nikola Naço'nun büyük bir vatansever olduğunu* yazmıştır.⁸⁴ Bu arada Derviş Hima, Dıraç'taki faaliyetleri sonucunda, Jön Türk hareketine önemli bir mali destek sağlamış ve bu süreçte burada küçük bir örgütsel yapılanmanın oluşmasına öncülük etmiştir.⁸⁵

Arnavut ileri gelenleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde görev alan kişiler, Arnavutluk'un durumu ile ilgili endişeleri cemiyetin kurucusu İbrahim Temo ile görüşüyorlardı. Tüzük gereği, cemiyetin yöneticileri herhangi bir durum veya endişe söz konusu olduğu takdirde bilgilendirmek gerekmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı olmayan diğer cemiyetler için de aynı kural geçerliydi.

⁷⁹ AQSH, F. 19, D. 32/1.(1899).

⁸⁰ AQSH, F. 19, D. 31.(1897).

⁸¹ Entela Muço, *İbrahim Temo'nun Hayatı Faaliyeti ve Fikirleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi , İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s. 167; AQSH, F. 19, D. 31.

⁸² Kristaq Prifti, "Kontributi i Shqiptarëve në Lëvizjen e Turqve të Rinj (1889-1908)" *Gjurmime Albanologjike Seria E shkencave Historike 31-32*, 2001-2002, Prishtinë, ss. 217-230, 2003, s. 219; AQSH, F. 19, D. 32/2. (20 Eylül 1896).

⁸³ Arnavutluk millî uyanışının öncülerinden ve "Arnavutluğun havarisi" olarak anılan Nikola N. Naço, 7 Şubat 1843 tarihinde Korça'da dünyaya gelmiş, 24 Nisan 1913'te Romanya'nın başkenti Bükreş'te hayatını kaybetmiştir. Naço, Naum ve Anastasia çiftinin oğlu olup, halk arasında "Oka" ya da "Korkunç" lakaplarıyla tanınan ünlü büyükbaba Dhimitër Naço'nun da torunudur. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını, iki erkek ve dört kız kardeşiyle birlikte Korça'da geçirmiştir. O dönemde Güney Arnavutluk'taki diğer Ortodoks Arnavutlar gibi, ilköğrenimini Yunanca dilinde, memleketindeki bir okulda tamamlamıştır. BOA. HR.SYS. D. 129 G. 37 (20-07-1902); Entela Muço, *agt.*, s. 143. Kristaq Prifti'ye göre Arnavutluk'taki ilk eylemciler arasında Dervish Hima ve Hamdi Ohri vardı. Bkz. Kristaq Prifti, "Kontributi i Shqiptarëve në Lëvizjen e Turqve të Rinj (1889-1908)" *Gjurmime Albanologjike Seria E shkencave Historike 31-32*, 2001-2002, Prishtinë, ss. 217-230, 2003, ss. 217-230.

⁸⁴ AQSH, F. 19, D. 32/2. (14. 07.1898).

⁸⁵ M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yay, İstanbul 1985, s. 302.

Zira faaliyetlerin daha düzenli bir şekilde sürdürüleceği düşünülüyordu. Eylemcilerin tartışmalarının ve kurdukları temasların, iktidardaki rejime karşı savaşmak için en iyi tarzda olması ve doğru yola yöneltilmesi, yeni kurulan cemiyetlerin en önemli çalışmaları arasındaydı. Vatanın özgürlüğü adına kendini feda etmeye hazır olan halkın çoğunluğu bu çalışmalara katılacaktı. Arnavut gençliğinin, Jön Türk Hareketi ile Arnavut milliyetçisi olmayan bireylerle kurduğu yakın işbirliğinin çok yararlı olduğu görülmektedir. Bu işbirliğine Romen yurtseverler de mühim katkılarda bulundular. Onlar, Arnavut halkının üzerinde “*Arnavut ulusal bilincinin*” büyümesine yardımcı oldular.⁸⁶

Bu şartlarda Arnavut aydınlarına, bu gerçeği şehirli halka ve köylü kitlesine hatta en ücra bölgelerde yaşayan halka anlatılması görevi düşmekteydi. Söz konusu dönemde Derviş Hima'nın İbrahim Temo'ya göndermiş olduğu bir mektupta; Arnavutluk'ta ulusal karakterli cemiyetlerin yanında karışık dini karakterli İslam-Hristiyan cemiyetler de kurulduğu anlaşılmaktadır.⁸⁷ Arnavutluk'un kuzeyinde Hristiyan ve Müslüman itikata mensup Arnavutlar, bölge valisine, rejime karşı birlik oluşturdıklarını bildirmişlerdi. Bu durum Arnavutlar'ın milli kimliğini dini kimliklerinin önüne koyduklarının kesin bir deliliydi.⁸⁸

İbrahim Temo, 11 Şubat 1897 tarihli bir yazışmasında, Rumen aydın Jovan Kuneska'ya Müslüman, Ortodoks ve Katolik Arnavutlar tarafından gizli bir cemiyet kurulduğunu bildiriyordu. Bu cemiyetin temel amacı, Arnavut halkının ve Arnavutluk'un bağımsızlığını sağlamaktı.⁸⁹ 27 Aralık 1898 tarihinde İttihat ve Terakki'nin önemli şahsiyetlerinden Tunalı Hilmi Bey'in İbrahim Temo'ya yazmış olduğu yazısında endişesini “milliyeti Türk, Ermeni, Arap veya Arnavut ne olursa olsun Osmanlı'nın bütün unsurlarıyla birliğin zorunlu olduğu”⁹⁰ şeklinde dile getirdi. Ancak aynı yılda İbrahim Temo tarafından “*Arnavutların doğuşu*” (*Përlindja e shqiptarëve*) isimli bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyetin eğitici ve ulusal bir karakter taşıdığı anlaşılmaktadır. İbrahim Temo adı geçen bu cemiyete kısa bir süre başkanlık yaptı.⁹¹ Temo, Arnavutluk ve Arnavut meselesinde pasif olunmasından ziyade kararlı olunması gerektiğini göstermişti.⁹²

⁸⁶ E. Muço, *İbrahim Temo'nun Hayatı Faaliyeti ve Fikirleri*, s. 144.

⁸⁷ AQSH, F. 19, D. 31; Prifti, 2003: 221-222.

⁸⁸ E. Muço *İbrahim Temo'nun Hayatı Faaliyeti ve Fikirleri*, s. 144; AQSH, F. 19. D. 32/2. (23 Ağustos 1900)

⁸⁹ E. Muço, *İbrahim Temo'nun Hayatı Faaliyeti ve Fikirleri*, s. 144.

⁹⁰ AQSH, F. 19, D. 32/4, s. 317- 318, (27 Aralık 1898)

⁹¹ K. Prifti, Doktor İbrahim Temo, s. 109-110.

⁹² E. Muço *İbrahim Temo'nun Hayatı Faaliyeti ve Fikirleri*, s. 155.

1896 yılında Bükreş'te bir araya gelen Arnavut aydınları ve vatanseverleri, yayımladıkları bir muhtıradaki, Arnavutluk vilayetlerinde Rum ve Slav okul ile kiliselerinin açılmasına ve yabancı propaganda faaliyetlerine karşı güçlü bir protesto dile getirmişlerdir. Aynı dönemde Sofya'da faaliyet gösteren “Dëshira”⁹³ derneği ise, birleşik bir Arnavut vilayetinin kurulmasına yönelik bir dilekçe hazırlamıştır.⁹⁴

Derviş Hima, Rumeli'de reformlar gerçekleştirilmesi amacıyla kurulan komisyonun başkanı olan Hakkı Bey'e sunduğu bir beyanatta, Arnavutluk için ayrı bir reform programının uygulanmasını talep etmiştir.⁹⁵ Aynı zamanda, komşu ülkelerin işgal stratejileri ve Büyük Güçlerin müdahaleleri nedeniyle Arnavutluk için ortaya çıkan tehlikeye dikkat çekti.⁹⁶

Jön Türklerin Arnavutlara ulusal haklar verme konusundaki isteksizliğini öngören Bükreş'teki “Drita” topluluğu ise, Arnavutluk'un özerkliği, Arnavut uyruğunun tanınması, Arnavut okulları ve siyasi tutuklular için af istedi. Arnavut ulusal hareketi'ndeki radikal görüşlere sahip olanlar, Osmanlı Devleti'nin çöküş sürecine girmesiyle birlikte, Arnavutlar için özgürlük mücadelesinin acil bir ihtiyaç haline geldiğini savunuyorlardı. Bu düşünceye göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ve parçalanması, Arnavut halkı için bir fırsat yaratıyordu. Arnavutlar, kendi bağımsızlıklarını kazanabilmek için bu dönemi doğru bir şekilde değerlendirmeli, ülkelerinin özgürlüğünü sağlamak için adımlar atmalıydılar. Radikal gruplar, Osmanlı'nın yok olmasının, Arnavut halkının kaderini belirlemek adına bir dönüm noktası olduğunu düşünüyor, bu sürecin ardından bağımsız bir Arnavutluk kurulmasının gerekliliğine inanıyorlardı. Bu yaklaşım, Arnavut Ulusal Hareketi'nin daha geniş bir halk hareketine dönüşmesinin önünü açmış ve Arnavutların kendi kimliklerini ve bağımsızlıklarını savunmalarını teşvik etmiştir. Bu bağlamda, Arnavutlar, Jön Türk Hareketi'ne katılarak bu hareketin içinde önemli bir rol üstlenmişlerdir. Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden yapılandırmayı hedeflerken, Arnavutlar gibi azınlık gruplarını kendi yanlarına çekmeye çalışmışlardır. Arnavutların Jön Türk hareketindeki aktif katılımı, aynı zamanda bu hareketin gücünü artırmayı hedefleyen bir stratejiydi. Jön Türkler, Arnavutların Osmanlı yönetimi altındaki ulusal bağımsızlık arzularını göz önünde bulundurarak, onlara çeşitli vaatlerde bulunmuşlar ve bu milli özlemleri kendi

⁹³ 1 Ocak 1893 tarihinde Sofya'da, Dhimitër Mole'nin hanında “Dëshira” (Arzu) adlı bir dernek kurulmuştur. Başlangıçta sadece 53 üyeden oluşan bu topluluk, kısa süre içerisinde üye sayısını önemli ölçüde artırmıştır. Dernek, tüzüğünde açıkça belirtilen amaçlar doğrultusunda belirgin bir kültürel nitelik taşımakta olup, temel hedefi “bilgi yaymak ve Arnavutluk'ta Arnavutça okullar açmak” olarak tanımlanmıştır.

⁹⁴ R. Mezani, *İttihat ve Terakki*, s. 76.

⁹⁵ Kristaq Prifti, *Dervish Hima (1872-1928)*, Elena Gjika, Prishtinë, 1993, s. 25-32.

⁹⁶ K. Prifti, *Dervish Hima*, s. 25-32.

siyasal çıkarlarına hizmet etmek için kullanmışlardır. Arnavutlar, bu dönemde kendi kimliklerini ve ulusal bağımsızlıklarını savunmak adına Jön Türklerle ittifak yapmayı uygun görmüşlerdir. Ancak, Jön Türkler iktidara geldikçe, Arnavutların bu siyasal mücadelesi ve beklentileri, hareketin içindeki çelişkilerle birlikte ortaya çıkmış ve zamanla hayal kırıklığına dönüşmüştür. Arnavutların Jön Türk hareketine katılımı, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde azınlıkların ulusal kimlik mücadelesini yansıtan hem de bu mücadelelerin daha büyük politik değişimlerle nasıl iç içe geçtiğini gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir.⁹⁷

Derviş Hima, 1899 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi atmosferinde kritik bir dönemde, hükümet bakanı, büyükelçi ve Mehmet Bey ile kapsamlı görüşmeler gerçekleştirmiştir.⁹⁸ Bu görüşmelerde, Arnavutluk'un içindeki mevcut sorunlar ve bu sorunların çözülmesi için gerekli reformların gerçekleştirilmesi konusu detaylı bir şekilde ele alınmıştır.⁹⁹

Osmanlı yönetimindeki birçok yetkili, Sultan II. Abdülhamid'e karşı muhalefeti açıkça destekliyordu. Bu süreçte, Arnavut devrimcilere yabancı güçlerin entrikalarına karşı temkinli olmaları gerektiği hatırlatılmış ve bu bağlamda, Abdülhalim Paşa gibi Türk entelektüelleriyle işbirliği yapılmasının önemli olduğu vurgulanmıştır.¹⁰⁰ Bununla birlikte, Arnavut sorunu ile daha derinden ilgilenen figürlerden biri de İshak Sükuti iken, bir diğer önemli isim Prens Sabahaddin'di. Her iki isim de, Arnavutluk'un özgürlük mücadelesi ve ulusal hakları konusunda yoğun bir şekilde çalışmalarını sürdürmüşlerdir. Ayrıca, bu dönemde Prens Sabahaddin ile Derviş Hima arasında gerçekleştirilen bir görüşmede, Arnavut meselesinin ana gündem maddesi olduğu ve bu sorunun çözülmesi için yapılması gerekenler üzerine önemli tartışmaların yapıldığı gözlemlenmektedir.¹⁰¹

1906 yılında Derviş Hima, Brüksel'den İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektubunda, Prens Sabahaddin ile gerçekleştirdiği görüşmeyi ve onun Arnavut dilinin güçlü bir destekçisi olduğunu belirtti. Prens Sabahattin, Derviş Hima'ya, Türk hükümetinin gelecekte Arnavutlar'ın haklarını kesinlikle tanıyacağını ve bu konuda önemli adımlar atılacağına dair güvence vermiştir. Ancak, aynı görüşmede

⁹⁷ Bu konuya dair daha ayrıntılı bilgi edinmek amacıyla, İbrahim Temo ve Derviş Hima figürlerini derinlemesine ele alan Kristaq Prifti'nin eserlerine başvurulması faydalı olacaktır. Bu eserler, söz konusu kişiliklerin dönemin politik ve toplumsal bağlamındaki rollerini kapsamlı bir şekilde incelemekte ve ilgili tarihi gelişmeleri detaylandırmaktadır.

⁹⁸ AQSH, F. 19, D. 32/2, s. 70, (24 Ekim 1899).

⁹⁹ AQSH, F. 19, D. 32/2. Derviş Hima, Arnavutluk'ta okulların açılması ve reformların uygulanması gereğini ortaya koydu.

¹⁰⁰ E. Muço, *İbrahim Temo'nun Hayatı Faaliyeti ve Fikirleri*, s. 145.

¹⁰¹ AQSH, F. 19, D. 32/1; AQSH. F. 19. D. 32/2. (01.01.1901).

Prens Sabahaddin, Jön Türklerin hem Arnavut halkının haklarına hem de kendisine karşı bir muhalefet içinde olduğunu da ifade etmiştir.¹⁰² Bu açıklama, Jön Türk hareketinin Arnavutların bağımsızlık talepleri ve ulusal hakları konusundaki tutumunun zıtlıklar içerdiğini ve Osmanlı yönetiminin Arnavutlar'a yönelik yaklaşımının ne kadar karmaşık olduğunu göstermektedir. Derviş Hima'nın mektubunda yer alan bu değerlendirmeler, dönemin siyasi ortamındaki farklı güçlerin, özellikle Arnavutların ulusal kimlik ve özgürlük mücadelesi üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

Derviş Hima, Arnavut meselesi içinde en aktif olanlardan biriydi. Bulunduğu her yerde Arnavut propagandası yapmış olmasına rağmen *İttihatçı* olduğu gerçeğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.¹⁰³ Cemiyetin yayılması için gerçekleştirilen faaliyetlerde önemli rol oynamıştır. Romanya'da olsun, Arnavutluk'ta olsun cemiyetin şubelerini açmak için büyük bir çaba sarf etmişti. Hima, Cenevre'de bulunduğu sırada Arnavutça, Türkçe ve Fransızca yayınladığı Albania gazetesinin yanında Cenevre'de çıkan İttihat-ı Osmani ve La Fédération Ottoman'ın da yayınını üstlenmişti.¹⁰⁴

1898 yılında Bükreş'te "Pavaresia e Shqipërisë (Arnavut Bağımsızlığı)" adıyla Arnavutça, Fransızca ve Rumence yayınlanan bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Ancak gazete çok kısa bir müddet sonra kapanmıştır. Bu dönemde Hima, Jön Türklerle bazı fikir ayrılıkları yaşamaya başlamıştır. Bunun ilk işaretleri 1899 yılında Brindisi'de yapılmaya çalışılan ancak akamete uğrayan kongredir.¹⁰⁵

İbrahim Temo ve Derviş Hima, Arnavut hareketine katıldıkları için zaman zaman Jön Türkler tarafından eleştirilmişlerdir. İshak Sukuti, İbrahim Temo'ya gönderdiği bir mektupta, herkesin kendisini Arnavut özerkliği için çalışmakla eleştirdiğini yazmıştır. İbrahim Temo ise ona şöyle cevap vermiştir: "*Sen beni ve Naçi'yi (Derviş Hima'yı) Arnavut komitesinde üye olarak say. Burada, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amaçlarına aykırı bir harekette mi bulunuyoruz?.. Aslında biz Arnavut Komitesi'nin 9-10 üyesi arasındayız. Fakat biz, sizin gözlerinizde yine de Jön Türküz...*"¹⁰⁶ Açık açık söyleyeyim: "*Biz sizin kadar üzgün değiliz; Rumeli'nin büyük bir tehlikenin içinde olduğunu görüyoruz. Bu nedenle, Türkiye bizi koruyamazsa, Türklerle birlikte*

¹⁰² AQSH. F. 19. D. 32/3 (1906).

¹⁰³ AQSH. F. 12. D. 2. (13.11.1897-16.10.1899). Dëftesa që dëshmojnë për anëtarësinë e Dervish Himës në shoqërinë "Bashkim e Përparim" dhe për pjesëmarrjen e tij në Kongresin e XII-të të Orientalistëve. Derviş Hima'nın "İttihat ve Terakki" Cemiyeti'ne üyeliğini ve XII. Oryantalistlerin Kongresine katıldığını gösteren belgeler.

¹⁰⁴ R. Mezani, *İttihat ve Terakki*, s. 81.

¹⁰⁵ Said Olgun, "Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi: Derviş Hima (1872-1928)", *Journal of History Studies*, 2018, s. 209. Bu kongre hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kristaq Prifti, *Dervish Hima (1872-1928)*, Elena Gjika, Prishtinë, 1993.

¹⁰⁶ R. Mezani, *İttihat ve Terakki*, s. 81; K. Prifti, *Doktor İbrahim Temo*, s. 133-139.

(topraklarımızdan) kovulmamıza izin vermemek için tüm gücümüzü ortaya koyacağız ve Arnavutluk'un bağımsızlığı için savaşacağız. Başarının işaretlerini şimdiden görmeye başladık..."¹⁰⁷

Derviş Hima'nın Bükreş'ten Halil Bey'e gönderdiği bir mektup, Arnavutlar ile Jön Türkler arasındaki fikir ayrılıklarını ve yaşanan anlaşmazlıkları açık biçimde ortaya koymaktadır. Ancak Derviş Hima, "Arnavutlar da dahil olmak üzere diğer milletlerin temsilcilerinin de Sultan II. Abdülhamit'e karşı özgürlük için savaştığını vurgulamıştır.¹⁰⁸ Derviş Hima, İbrahim Temo'ya Arnavutların Ahmet Rıza Bey ve genel olarak Jön Türklerle anlaşmazlıklarını sürekli yazmaktadır. Hima bunu, "Arnavutlar Jön Türklere güvenmiyorlar" şeklinde ifade etmektedir.¹⁰⁹

Derviş Hima ve İbrahim Temo arasında yakın işbirliği vardı.¹¹⁰ Hima, hürriyet ve adalet ideallerinin koruyucusu ve aynı zamanda Arnavutluk'un tam bağımsızlığını kazanması için savaşan biriydi. Derviş Hima ve İbrahim Temo'nun yanı sıra, dönemin diğer aydınları arasında da çeşitli işbirlikleri ve ortak çalışmaların varlığı dikkat çekmektedir. Hakların elde edilmesi meselesi ile ilgili olarak Şahin Kolonya ile Faik Konica arasındaki yakın bir işbirliği gelişti.¹¹¹ Bu bağlamda Arnavut milliyetçileri, İbrahim Temo ve Derviş Hima gibi isimlerin öncülüğünü yaptığı Türk ve Arnavut muhalefet hareketlerinin birleşimini olumlu bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir. Bu birleşim, farklı etnik unsurların ortak siyasal hedefler etrafında buluşabileceğine dair iyimser bir yaklaşımın ifadesi olarak görülmüştür. Derviş Hima, Arnavut aydınlarının işbirliğini, Balkan ulusları açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirdi. Ayrıca, Roma'da Francesco Crispi ile tanışan Hima, Arnavutluk'ta eğitim kurumlarının açılması gerektiği konusunu gündeme getirdi.¹¹²

3 Mayıs 1900 tarihinde Derviş Hima tarafından İbrahim Temo'ya gönderilmiş olan bir yazıda milli hareket komitelerinin kurulmasına ihtiyaç olduğu belirtilmişti.¹¹³ Bu konuya ilişkin olarak Derviş Hima, İbrahim Temo'ya, "arkadaşlar ülke içinde güçlü bir komite oluşturmak için çalıştılar" diyordu.¹¹⁴ Derviş Hima 4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te toplanan Birinci Jön Türk Kongresi'ne katılacaktır.¹¹⁵ Kongreye Derviş Hima'nın yanı sıra İsmail Kemal, Hoca Kadri ve

¹⁰⁷ K. Prifti, *Doktor İbrahim Temo*, s. 139.

¹⁰⁸ AQSH. F. 12. D. 9. Fleta 5-7 (10.11.1900)

¹⁰⁹ AQSH. F. 19. D. 32/2. (1902).

¹¹⁰ AQSH. F. 19. D. 31. (1899); AQSH. F. 12. D. 9; AQSH. F. 19. D. 32/2. (1903).

¹¹¹ AQSH. F. 19. D. 32/8, (25 Mayıs 1901).

¹¹² AQSH. F. 19. D. 32/2. (1899).

¹¹³ AQSH. F. 19. D. 32/2, s. 86, (31 Ocak 1900).

¹¹⁴ AQSH. F. 19. D. 32/2, s. 178- 179, (15 Ekim 1901); Prifti, 1996.

¹¹⁵ AQSH. F. 19. D. 31. (1902); BOA. HR.SYS. D. 117. G. 55 (1902).

Yaşar Erebera gibi Arnavut muhalifler katılmışlardır. Arnavutların oldukça geniş bir şekilde temsil edildiği görülen kongreye İtalya Arnavutlarını temsilen katılan Derviş Hima, Arnavutçanın Latin harfleriyle yazılması yönündeki telkin ve teşvikleri nedeniyle Jön Türklerin milliyetçi kanadı tarafından tenkit edilmiştir.¹¹⁶

Derviş Hima, Sultan Abdülhamit yönetimine karşı sadece basın ve yayın yoluyla muhalefet ederek devrim gerçekleştirmenin mümkün olmadığına inanmaktaydı. Ona göre, devrim sürecine katkı sağlamak için kültürel faaliyetlerin yanı sıra silahlı unsurların da önemli bir rol oynaması gerekiyordu. Bu düşünce, 1902 yılına ait Birinci Jön Türk Kongresi'nde İsmail Kemal tarafından dile getirilmiş ve hiçbir itirazla karşılaşmamıştır; kısa bir süre sonra bu doğrultuda somut girişimler başlatılmıştır.¹¹⁷

Nathalie Clayer'e göre, Jön Türk olmak, Osmanlı'nın siyasi rejimini değiştirmeyi istemek ve Büyük Güçler karşısında bir tutum almayı gerektiriyordu. "Arnavut" olmak ise, aynı zamanda Balkan propagandalarına (Yunan, Bulgar, Sırp ve Karadağ) karşı bir duyarlılık geliştirmeyi ifade ediyordu. Arnavutluk düşüncesi ile Jön Türkçülüğün birleşimi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının geleceğine merkezi bir rol atfeden özel bir bakış açısı ortaya koyuyordu. Ne var ki, bu bakış açısının, merkeze bağlılık anlayışı ve yazı dili olarak yalnızca Türkçenin teşvik edilmesi fikriyle bağdaştırılması oldukça güç görünmektedir.¹¹⁸

Arnavutların, Paris'te düzenlenen Birinci Jön Türk Kongresi'ne sundukları raporlara bakıldığında, hem Arnavutların hem de Jön Türklerin hedeflerinin belirgin bir şekilde ortaya çıkacağı söylenebilir. İsmail Kemal, Jön Türklerin merkezîyetçi programına karşı çıkmış ve bu noktada farklı bir tutum sergilemiştir. Jön Türklerle ittifak yapan İsmail Kemal ve diğer Arnavut ileri gelenleri, Sultan II. Abdülhamid'e karşı bir ihtilal gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. Çünkü bu ihtilal, Arnavutluk'a verilecek özerklikle birlikte, onun bağımsızlık yolunda önemli bir adım atmasına zemin hazırlayacaktı. Bu nedenle, İsmail Kemal gibi Arnavutlar, merkezîyetçi bir yapıya karşı çıkan ve Prens Sabahattin'in öncülük ettiği grupta yer alacaklardır. Ancak, Birinci Jön Türk Kongresi'nde, İttihatçılar tarafından Arnavutlar aleyhine de eleştirilerde bulunulmuş, özellikle Ahmet Rıza Bey, Arnavutların düşüncelerini sert bir şekilde eleştirme fırsatı bulmuştur. Bu

¹¹⁶ Said Olgun, "Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi: Derviş Hima (1872-1928)", *Journal of History Studies*, 2018, s. 211-212.

¹¹⁷ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 81; Said Olgun, "Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi", s. 209.

¹¹⁸ Nathalie Clayer, *Në fillimet e nacionalizmit shqiptar: Lindja e një kombi me shumicë myslimane në Evropë*, Shtëpia botuese: Përpjekja, Tiranë, 2012, s. 346.

durum, Arnavutlar ve Jön Türkler arasındaki ilişkilerin daha da gerginleşmesine yol açmıştır.¹¹⁹

Eğer Arnavut milliyetçiliği Türk milliyetçiliğinin gelişimine katkı sağlamışsa, bunun tersinin de geçerli olduğu anlaşılmaktadır. Bazı Jön Türklerin Türk olmayan kimliklerin tanınmasına karşı takındıkları tutum, Arnavut milliyetçiliğini mahkûm etmeleri ve Arnavutluk yanlısı faaliyetlerde bulunanları sistematik biçimde ayrılıkçı olarak değerlendirmeleri, Arnavut milliyetçiliğinin daha da güçlenmesine ve zaman zaman Arnavutluk fikri ile Jön Türkçülük arasında çatışmaların doğmasına yol açmıştır. 1890'ların başında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk üyeleri arasında yer alan Shahin Kolonja, on yıl sonra Jön Türkleri—yani Osmanlı'yı reforme etmek isteyenleri—diğer milletleri bastırmak ve Türkleştirmekle suçlamaktaydı. Shahin Kolonja, aynı zamanda, Arnavut/Türk ayrımı üzerine kurulu kimlik inşasının öncülerinden biri olarak öne çıkmıştır.¹²⁰

Sonuç

Arnavut aydınlarının, özellikle Derviş Hima, İbrahim Temo, İsmail Kemal, Yaşar Erebara gibi öncü şahsiyetlerin, Arnavut meselesi etrafında güçlü bir işbirliği geliştirdikleri söylenebilir.¹²¹ Bu işbirliği, 1889-1902 yılları arasında Jön Türk aydınlarıyla gerçekleştirdikleri yazışmalarda ve karşılıklı etkileşimlerde açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu entelektüel etkileşim süreci, Arnavut ulusal hareketinin pozisyon ve hedeflerinin şekillenmesinde, aynı zamanda Arnavutlar ile Osmanlı İmparatorluğu içindeki reformist gruplar arasındaki stratejik bağların güçlendirilmesinde kritik bir rol oynamıştır. Böylelikle, bu dönemdeki yazışmalar ve karşılıklı temaslar, sadece Arnavutların ulusal taleplerinin güçlenmesine değil, aynı zamanda Osmanlı'daki toplumsal ve siyasal değişimlerin dinamiklerine de önemli katkılarda bulunmuştur.¹²²

Söz konusu yazışmalar, dönemin iki önemli hareketinin - yani Jön Türk hareketi ile Arnavut ulusal hareketi - hedeflerinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Her iki hareket de Sultan Abdülhamit'in iktidardan indirilmesi, 1876 Anayasası'nın yeniden ilan edilmesi ve Osmanlı Meclisi'nin toplanması gibi ortak amaçları paylaşmaktaydı. Ancak burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta, Arnavut aydınlarının İttihat ve Terakki Cemiyeti temsilcileriyle gerçekleştirdikleri görüşmeler ve yazışmalar ışığında, Arnavutların öz-yönetim

¹¹⁹ Bu konuya dair daha ayrıntılı bilgi için ilgili makaleye başvurulabilir. Gentrit Smakaj, “Birinci Jön Türk Kongresi ve Arnavutlar (Paris 4-9 Şubat 1902)”, *Cedrus* XI, 2023, s. 445-459.

¹²⁰ N. Clayer, *Në fillimet e nacionalizmit shqiptar*, s. 351.

¹²¹ AQSH. F. 19. D. 31. (1899); AQSH. F. 12. D. 9; AQSH. F. 19. D. 32/2. (1903).

¹²² AQSH, F. 19, D. 32/8, (25 Mayıs 1901); ASH. F. 19. D. 32/2. (1899).

(özerklik) taleplerinin ve o dönemde Sultan Abdülhamit yönetimi tarafından reddedilen milli haklarının temin edilmesi hedefinin ön plana çıkmış olduğudur. Bu bağlamda, Arnavutların ulusal bağımsızlık ve haklar konusunda kaydettiği ilerlemeler, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplumsal ve siyasal dönüşümlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.¹²³

Arnavut ulusal hareketi ve aydınları, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki Arnavut topraklarının bütünlüğü ve toprak bütünlüğünün korunmasına öncelik vermiştir. Bu bağlamda, Jön Türkler'in imparatorluğun toprak bütünlüğünü muhafaza etme yönündeki stratejik çıkarlarından yararlanmayı amaçlamışlar; söz konusu işbirliğinin, Arnavut ulusal özlemlerinin gerçekleştirilmesi için elverişli bir zemin oluşturacağı beklentisini taşımışlardır. Bu taktiksel yaklaşım, Arnavutların başlangıçta Osmanlı devlet yapıları içerisine entegre olmaları halinde, ilerleyen süreçte siyasal, kültürel ve idari haklarının tanınmasını sağlama ümidiyle şekillenmiştir. Böylece, Arnavutlar, imparatorluğun reformist hareketleriyle uyum içinde hareket ederek, zamanla ulusal taleplerine daha uygun bir ortamın doğacağına inanmışlardır.¹²⁴

Jön Türk hareketi, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde yer alan etnik topluluklara özerklik tanınması yönündeki talepleri, imparatorluğun toprak bütünlüğünü ve siyasal birliğini koruma gerekçesiyle sistematik olarak reddetmiştir. Hareket, etnik ya da kültürel temelli özyönetim arayışlarını tehdit unsuru olarak değerlendirmiş; bunun yerine, tüm Osmanlı vatandaşlarına sınırlı düzeyde medeni haklar sunulmasını savunmuştur. Bu haklar arasında temel eğitim hakkı, basın ve ifade özgürlüğü ile hukuki eşitlik gibi unsurlar yer almakla birlikte, bunlar kolektif kimliklerin tanınmasına yönelik talepleri karşılamaktan uzaktı. Jön Türk ideolojisi, özellikle Fransız Devrimi'nin etkisiyle şekillenmiş; "Hürriyet, Müsavat, Uhuvvet" sloganı, hareketin siyasal meşruiyetini pekiştirme amacıyla sıkça kullanılan bir propaganda aracı olmuştur. Özetle, Jön Türk hareketi 1876 Anayasası'nın yeniden yürürlüğe konulması ve imparatorluk halklarına belirli bireysel hakların tanınmasını hedeflerken, Arnavut ulusal hareketi, Arnavutların kolektif ulusal ve siyasal haklarının açık biçimde tanınmasını talep etmiştir.¹²⁵

Amet Rıza ve Prens Sabahattin liderliğindeki gruplar arasındaki ideolojik ve politik farklılıklar belirgin ve çoğu zaman birbirine zıt nitelikteydi. Amet Rıza, Sultan II. Abdülhamid'in mutlakiyetçi rejiminin barışçıl bir biçimde sona

¹²³ AQSH, F. 19, D. 32/8, (25 Mayıs 1901); ASH. F. 19. D. 32/2. (1899).

¹²⁴ Muzafer Bislimi, *Shqiptarët dhe Revolucionin Xhonturk*, Instituti i Historisë Nacionale, Shkup, 2008, s. 43.

¹²⁵ M. Bislimi, *Shqiptarët dhe Revolucionin Xhonturk*, s. 34.

erdirilmesini savunmuş, ancak 1905'teki Rus Devrimi gibi radikal devrimci yaklaşımları reddetmiştir. Osmanlı devletinin mevcut yapısının, güçlü bir merkezîyetçilik ilkesine dayalı olarak korunmasını desteklemiş ve Osmanlı İmparatorluğu içindeki tüm etnik grupların ve toplulukların birliğini ve eşitliğini sağlayacağına inandığı "Pan-Osmanizm" ideolojisini teşvik etmiştir. Öte yandan, Prens Sabahattin, feodalizmin izlerini taşıyan, ancak liberal ilkelere dayalı modern ve ilerici bir devlet modelini savunmuş, tüm halkların bireysel ve kolektif haklarının garanti altına alınmasını önermiştir. Daha adem-i merkezîyetçi bir yönetim anlayışını benimsemiş, yerel özerklik ve kurumsal gelişim ihtiyacını vurgulamıştır.¹²⁶

İbrahim Temo ve diğer Arnavut şahsiyetleri, özellikle Jön Türk Hareketi'nin en radikal kanadını destekleyerek, silahlı devrimci eylemlerin toplumun içinde bulunduğu derin krizden çıkmanın yegane yolu olduğunu savundular. Onlar, bu yaklaşımın en etkili çözüm olduğunu ve yalnızca bu yöntemle toplumsal sorunların aşılabileceğini vurguladılar. Bu tutum, devrimci yöntemlere olan desteklerini açıkça yansıtan yazışmalarında belirgin bir şekilde görülmektedir. Öte yandan, Jön Türk Hareketi'nin merkezci kanadı, özellikle Ahmet Rıza Bey'in liderliğinde, silahlı eylemler ve radikal yöntemlerin kullanılmasına şiddetle karşı çıkmış ve bu tutum, Arnavut muhalefet grubu ile aralarındaki ilişkilerin bozulmasına yol açmıştır.¹²⁷

Jön Türk Hareketi içindeki Arnavut aktivistler, Ahmet Rıza Bey'in savunduğu üniter devlet anlayışına hiçbir zaman tam olarak katılmamışlardır. Bu ideolojik farklılık, 1902 ve 1907 yıllarında düzenlenen iki önemli Jön Türk kongresinde yaşanan sert tartışmalarda açıkça ortaya çıkmıştır.¹²⁸ Arnavutlar, Prens Sabahattin'in liberal ve adem-i merkezîyetçi tutumunu daha fazla benimsemiş, bu yaklaşım onların ulusal ve kültürel taleplerine daha uygun bir siyasal alternatif sunmaktaydı. Dolayısıyla, Prens Sabahattin, hareket içindeki ideolojik çekişmelerde çok sayıda Arnavut aktivist tarafından güçlü bir şekilde desteklenmiştir.¹²⁹ Bu siyasal çatışmanın önemli bir göstergesi, Derviş Hima'nın, Romanya'daki işbirlikçisi İbrahim Temo'ya yazdığı mektupta yer almaktadır. Mektupta, Hima, Ahmet Rıza Bey'in 1907 Paris Kongresi'nin ardından takındığı sert tutumdan duyduğu kaygıyı dile getirmiştir. Hima'ya göre, kongrenin hemen ardından Ahmet Rıza, anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi durumunda,

¹²⁶ Bu konuya dair daha ayrıntılı bilgi için aşağıdaki kaynaklara başvurulabilir: Cenk Reyhan, *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare -Merkezîyetçilik - Adem-i Merkezîyetçilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007; Cenk Reyhan, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008. Ayrıca, Şerif Mardini'nin eserlerine de başvurulabilir.

¹²⁷ K. Prifti, *Doktor İbrahim Temo*, s. 49.

¹²⁸ M. Bislimi, *Shqiptarët dhe Revolucioni Xhonturk*, s. 45-46.

¹²⁹ AQSH. F. 19. D. 32/3 (1906).

bağımsızlık ya da özerklik talep eden her türlü hareketin askeri güçle bastırılacağına dair açık bir beyanda bulunmuştur. Bu tutum, Ahmet Rıza'nın Osmanlı İmparatorluğu'na ilişkin vizyonunun otoriter doğasını pekiştirmiş ve Arnavutların, üniter bir devlet içinde eşitlik vaatlerine yönelik kuşkularını derinleştirmiştir.¹³⁰

Buradan da anlaşılacağı üzere, Jön Türkler, özellikle Ahmet Rıza'nın liderliğindeki fraksiyonun stratejileri, esasen Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut yapısının korunmasına yöneliktir. Bu kesim, iktidarın merkezileştirilmesi ve özerklik ya da ulusal bağımsızlık taleplerine karşı güçlü bir direniş sergilemekte kararlıydı. Mevcut devlet ve idari yapıları olduğu gibi muhafaza etme yönündeki tutumları, imparatorluk birliğinin bozulmasına veya milli emellerin yayılmasına neden olabilecek her türlü reformist girişimi keskin bir şekilde reddetmekteydi.

Arnavutluk Arşivleri'nde bulunan belgeler, Sultan II. Abdülhamit rejimine karşı sadece fiziksel şiddetle değil, aynı zamanda entelektüel mücadeleyle de karşı durulması gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu belgeler, dönemin muhalefetine kaleme yapılan mücadeleyi de kapsayan çok yönlü bir yaklaşımı savunduğunu göstermektedir.¹³¹

Söz edilen dönemde hem Arnavut milliyetçi hareketi hem de Jön Türk hareketi, padişahın mutlakiyetçi yönetimini sona erdirmeye mücadelesinde ortak bir zemin bulmuşlardır. Ancak, Jön Türkler arasında Sultan II Abdülhamit karşıtlığı dışında, Arnavutlar ile ideolojik veya politik olarak tam bir uyum sağlamak oldukça zor olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı Anayasası'nın yeniden ilanı ve Meclis'in toplanması gibi genel hedeflerinin yanı sıra, Arnavut aydınlarının özgül hedefleri de mevcuttu; bunlar arasında en önemlilerinden biri, siyasal özerklik talebidir. Bu bağlamda, Jön Türk elitinin Arnavutların siyasal taleplerine yönelik tutumları birbirinden farklılık göstermekteydi. Genel olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun ademi merkezîyetçiliğini savunan grup, Arnavutların taleplerini desteklemiş ve onlara daha fazla özgürlük vaadinde bulunmuşken; merkezîyetçi görüşü benimseyen grup, Arnavut seçkinlerinin siyasal taleplerine karşı çıkmıştır. Bu çerçevede, söz konusu dönemdeki bu tutum farkları, iki grup arasındaki ilişkilerin gelişiminde belirleyici bir etken olmuştur.

Jön Türkler, genel hatlarıyla mevcut siyasal düzenin köklü bir şekilde ortadan kaldırılmasından yana olmayan, daha çok muhafazakâr eğilimler taşıyan bir hareket olarak değerlendirilir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin büyük bir kesimi

¹³⁰ M. Bislimi, *Shqiptarët dhe Revolucionin Xhonturk*, s. 45-46.

¹³¹ AQSH, F. 19, D. 32/1.(1899).

ise, toplumsal yapıyı dönüştürmeye yönelik radikal değişimlerden ziyade, mevcut sistemin belirli yönlerini ıslah etmeye odaklanmış ve kapsamlı toplumsal reformlara mesafeli yaklaşmıştır.¹³²

1908 Temmuzunda gerçekleştirilen Jön Türk Devrimi, İmparatorluğu ciddi bir tehlikeden kurtarma amacıyla başlatılmıştır. Ancak iktidarı ele geçirdikten sonra, Jön Türklerin artık kendi ideolojik söylemlerinin temelini oluşturan ilk kavrama, yani “birlik” ilkesine hayat vermeleri bekleniyordu. Jön Türkler için “birlik”, İmparatorluğun tüm etnik unsurlarının bütünleşmesi anlamına gelmekteydi; bu yaklaşım, ayrılıkçı eğilimlerin, özerklik taleplerinin ya da bağımsızlık arayışlarının—ister Müslüman, ister gayrimüslim topluluklardan gelsin—önüne geçmeyi amaçlıyordu. Onlara göre artık Rum, Yahudi, Ermeni, Arap, Arnavut ya da Türk kimlikleri yerine, kanun önünde eşit hak ve yükümlülükler sahip, tek bir “Osmanlı vatandaşı” kimliği egemen olmalıydı. Bu anlayış, Jön Türklerin Fransız Devrimi’nden miras kalan jakoben düşünceden derin biçimde etkilendiğini, özellikle de “devlet tektir ve bölünemez” ilkesini benimsediklerini göstermektedir. Bu nedenle, Jön Türkler yönetimi merkezileştirmeyi, toplumu homojenleştirmeyi, yurttaşlar arasında eşitlik sağlamayı ve devlet aygıtını rasyonelleştirmeyi hedeflemişlerdir.¹³³

Sonuç olarak, bu çalışma, söz konusu iki grup arasındaki ilişkileri ve dönemin siyasal gelişmelerine olan etkilerini derinlemesine incelemesi açısından, belirlenen amaçlarına mütevazı bir ölçüde de olsa ulaşmış sayılabilir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri (DH. ŞFR). D. 404 G. 64.

Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi Belgeleri (DH. ŞFR). D. 405. G. 03.

Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR. SYS). D. 129 G. 37. (20-07-1902).

Hariciye Nezareti Siyasî Kısmı Belgeleri (HR. SYS). D. 117. G. 55. (1902).

Arnavutluk Merkez Devlet Arşivi (AQSH)

Fondi. 12. Dosya. 2.

¹³² Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çeviren: NuranYavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s. 41.

¹³³ Robert Mantran, *Historia e Perandorisë Osmane*, përktheu Asti Papa, Dituria, Tiranë, 2004, s. 551.

- Fondi. 12. Dosya 9. Fleta 5-7.
 Fondi. 12. Dosya 10. Fleta 15-17. (1900).
 Fondi. 19. Dosya 31 (1899).
 Fondi. 19. Dosya 32/1. Fleta 26- 27. (1901).
 Fondi. 19. Dosya 32/2. Fleta 70, 86, 178- 179.
 Fondi. 19. Dosya 32/3. (1906).
 Fondi. 19. Dosya 32/4. Fleta 317- 318. (1898)
 AQSH. F. 19. D. 21. Numri i fletës 2-3. (1900).
 Fondi. 19. Dosya 32/8. (1901).
 Fondi. 20. Dosya 1. Fleta 3.

Kitaplar-Makaleler

- AFYONCU, Erhan, *Yakın Tarih Dersleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021.
 AFYONCU, Erhan, *Osmanlı Tarihi (1302-1922)*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2022.
 AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, çeviren: Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul 2016.
 AKŞİN, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara 2014.
 AKIN, İlhan, *Türk Devrimi Tarihi*, Beta Basım Yayım, İstanbul 1989.
 BOZBORA, Nuray, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.
 BOZBORA, Nuray, *Shqipëria dhe nacionalizmi shqiptar në Perandorinë Osmane*, përktheu: Dritan Egro, Dituria, Tiranë, 2002.
 BİSLİMİ, Muzafer, *Shqiptarët dhe Revolucionin Xhonturk*, Instituti i Historisë Nacionale, Shkup, 2008.
 BİRECİKLI, İhsan Burak, “Avlonyalı İsmail Kemal Bey’in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)” *Akademik Bakış*, 3,5, 2009, ss. 95-122.
 CLAYER, Nathalie, *Në fillimet e nacionalizmit shqiptar: Lindja e një kombi me shumicë myslimane në Evropë*, Shtëpia botuese: Përpjekja, Tiranë 2012.
 ÇABUK, Vahid, *Sultan II. Abdülhamid*, Paraf Yayınları, İstanbul 2010.
 ÇAKMAKKAYA, Beste, *İttihat ve Terakki'nin Temel Hedefleri ve II. Meşrutiyetteki rolü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul 2020.
 ÇAVDAR, Tefik, *İttihat ve Terakki*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
 ÇAVDAR, Tefik Çavdar, *Türkiye'nin demokrasi tarihi (1839-1950)*, İmge Yayınevi, Ankara 2004
 ÇELİK, Bilgin, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Büke Kitapları, İstanbul 2004.

- DURU, Kazım Nami, *Hatıralar, İttihat ve Terakki, Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, Ankara 2017.
- ENGİN, Vahdettin, *Bir Devrin Son Sultan II. Abdülhamid*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2017.
- ERASLAN, Cezmi ve Olgun, Kenan, *Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet ve Parlamento*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006.
- ERASLAN, Cezmi, "Osmanlı Devletinin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 13, 2014, ss. 59-75.
- FRASHËRI, Kristo, *Shpallja e Pavarësisë së Shqipërisë (28 Nëntor 1912)*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë 2008.
- FSHAZI, Falma, "2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu O An", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38, 2008, ss. 161-178.
- HANİOĞLU, Mehmet Şükrü, "İbrahim Temo (1865-1945)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 21, 2000.
- HANİOĞLU, Mehmet Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınevi, İstanbul 1985.
- HANİOĞLU, Mehmet Şükrü, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınevi, İstanbul 1989.
- GAWRYCH, George W., *Hilal ve Kartal: Osmanlı Yönetimi, İslam ve Arnavutlar 1874-1913*, çeviren: Ali Fahri Doğan, Selenge Yayınları, İstanbul 2021.
- GEORGEON, François, *Sultan Abdülhamid*, çeviren: Ali Berktay, Homer Yayınları, İstanbul 2006.
- KARAL, Enver Ziya, *Büyük Osmanlı Tarihi IV. Cilt, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- KARABEKİR, Kazım, *İttihat ve Terakki Cemiyeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009.
- KEMAL, İsmail Kemal Bey'in *Hatıratı*, Editör: S. Story, Tarih Vakfı Yayınları İstanbul 2009.
- KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.
- MANTRAN Robert, *Historia e Perandorisë Osmane*, përktheu Asti Papa, Dituria, Tiranë 2004.
- MARDİN, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları 2017.
- MEZANI, Rezart, *İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2003.
- MUÇO, Entela Muço, *İbrahim Temo'nun Hayatı Faaliyeti ve Fikirleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2012.
- OLGUN, Said, "Bir Jön Türk ve Arnavut Milliyetçisi: Derviş Hima (1872-1928)", *Journal of History Studies*, 2018, ss. 207-232.
- ORTAYLI, İlber, *Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu, Seçme Eserleri III*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.
- ORTAYLI, İlber, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, 22. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul 2016.

- ORTAYLI, İlber ve ERDİNÇ, Erol Şadi, *İttihat ve Terakki; Osmanlı İmparatorluğu'nda Gizli Örgütlenmeler ve Darbeler*, Hazırlayan: Alper Çeker, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2016.
- ÖZTUNA, Yılmaz, *Kısa Osmanlı Tarihi*, Ketebe Yayınları, İstanbul 2020.
- PRIFTI, Kristaq, *Dervish Hima (1872-1928)*, Elena Gjika, Prishtinë 1993.
- PRIFTI, Kristaq, *Doktor Ibrahim Temo: Jeta dhe Vepra 1865-1945*, Enti i teksteve dhe mjeteve, Prishtinë 1996.
- PRIFTI, Kristaq, "Kontributi i Shqiptarëve në Lëvizjen e Turqve të Rinj (1889-1908)" *Gjurmime Albanologjike Seria E shkencave Historike* 31-32, 2001-2002, Prishtinë, 2003, ss. 217-230.
- PUTO, Arben, *Shqipëria Politike 1912-1939*, Botimet Toena Tiranë 2009.
- RAMSAUR, Ernest E., *Jön Türkler 1908 İhtilalinin Doğuşu*, Türkçesi: Muhsin Önal Mengüşoğlu, Pınar Yayınları, İstanbul 2011.
- REYHAN, Cenk, *Osmanlı'da İki Tarz-ı İdare -Merkeziyetçilik - Adem-i Merkeziyetçilik*, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- REYHAN, Cenk, *Türkiye'de Liberalizmin Kökenleri*, İmge Kitabevi, Ankara, 2008.
- SEZER, Uğur, *Arnavut Ulusal Hareketi Sırasında İstanbul Arnavut Toplumunun Faaliyetleri (1839-1912)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2023.
- SKENDI, Stavro, *Zgimi Kombëtar Shqiptar (1878-1912)*, Phoenix, Tiranë 2000.
- SMAKAJ, Gentrit, "Birinci Jön Türk Kongresi ve Arnavutlar (Paris 4-9 Şubat 1902)", *Cedrus* XI, 2023, ss. 445-459.
- SÖNMEZ, Banu İşlet, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.
- SHAW, Stanford J.– SHAW Ezel Kural, *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*, Cilt 2. Reform, Devrim ve Cumhuriyet: Modern Türkiye'nin Doğuşu 1808-1975, Üçüncü Basım, E Yayınları, İstanbul 2010.
- Talat Paşa'nın Anıları*, Hazırlayan: Alpay Kabacalı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıları*, Arba Yayınları, İstanbul 2000.
- İbrahim Temo, *İttihat ve Terakki Anıları*, Alfa Yayıncılık, İstanbul 2013.
- TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nazif, *İlan-ı Hürriyet ve Sultan II. Abdülhamit Han*, Yeni Çağır Kitabevi, İstanbul 1960.
- THËNGJILLI, Petrika, *Historia e Perandorisë Osmane*, Libri Universitar, Tiranë 1997.
- TEVFIK, Ebuzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, C. I., Çeviren: Ziyad Ebuzziya, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952)*, Doğan Kardeş Basımevi, İstanbul 1952.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* (Üçüncü Baskı), Ülken Yayınları, İstanbul 1992.